

de schouw

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'



Jubileum 40 jaar



zomerschouw 1988

35e jaargang nr. 2

21 juni 1988

INHOUD

- 33 De Hoge Veluwe het jaar door - Nely Honig
- 40 De IJzeren Man - Johan W.G. Wittkämper
- 41 Van de andere kant bekeken (2) - Jan W.F. Buschkens
- 44 Aantalsontwikkeling van moeflons in het nationale park „de Hoge Veluwe” - E. Pelzers
- 47 Bomenprijsvraag - Marius Kolvoort
- 47 Herstel van de zuidelijke trekroute van het edelhert - Y.M.E. Arentzen
- 56 Verslag van de lezingen, gehouden door de heren Planta en Kolvoort op 20 februari 1988 - Lize Sagel
- 60 Lover - P. Koffeman
- 61 Hulst - Joop Comijs
 - Aanschouwnieuws
 - Vrienden bieden museum cadeau aan
 - Correspondentie
 - Bereikbaarheid van de Hoge Veluwe op 2 juli
- 63 Stichting Studiedag Heidebeheer

de schouw

Orgaan van de Vereniging „Vrienden van De Hoge Veluwe”

Eindredactie:

J.W.F. Buschkens, E. de Rooter-Dijkman, H. Siepel

Alle correspondentie betreffende De Schouw (met uitzondering van adreswijzigingen, aanmeldingen etc. zie voorlaatste bladzijde) richten aan:

Redactiesecretariaat De Schouw:

Drs. H. Siepel, Arnhemsweg 613, 7361 TP Beekbergen

Inzenden kopij:

vóór 15 februari, 15 mei, 15 augustus en 15 november.

Contactadressen van de vereniging:

Werkgroep De Dennescheerders:

M. Pronk, Diamantstraat 20, 7314 HP Apeldoorn, tel. 055-552393

Bezetting De Aanschouw:

Mevrouw B. Wit-van Koetsveld, Graaf Janlaan 11, 3708 GH Zeist, tel. 03404-14165

Aanmelden nieuwe gidsen:

Mevrouw D. Bruyn-Huurman, Kapelleboom 75, 6865 AX Doorwerth, tel. 085-334224

Plantenwerkgroep:

D.G. Kon, Schubertlaan 11, 6815 HH Arnhem, tel. 085-426807

Historische werkgroep:

J.C. Kok, Krimweg 3a, 7351 AS Hoenderloo, tel. 05768-1834

Faunawerkgroep:

F. Ohmstede Morletpad 1, 6815 EZ Arnhem, tel. 085-454237.

Overname uit de inhoud van dit tijdschrift is alleen toegestaan met toestemming van de redactie en onder vermelding van de bron.

Foto omslag: A.B. Wigman

Druk: Kaper B.V. - Apeldoorn

De Hoge Veluwe het jaar door

Terugblik

Aan het begin van de maand juni, nog volop genietend van de lente, bekruipt velen toch langzamerhand een gevoel van verlangen.

Verlangen naar de zomer.

Genoten hebben we van alle ontluikende bomen en struiken, van de vele schakeringen groen, die nu langzaam egaler gaan worden.

Genoten hebben we van de vele vogelgeluiden, die vooral in de lente, uitbundig in de bossen en ook op het open veld weerklinken.

Maar als het wat warmer gaat worden en er hier en daar wat insecten te voorschijn komen, willen we graag ook in dit wereldje weer van alles ontdekken of herontdekken.

Zelfs de zomer van 1987, die echt niet als prachtig en warm in onze herinnering ligt, heeft ons mooie en blijde ervaringen gegeven.

De schrik om veel bomen, die er erg slecht uitzagen, hield ons, als velen, intensief bezig.

Niet alleen bij dennen en sparren, ook bij de eiken en beuken was en is het berip „zure regen” hard en griezellig en levensgroot beangstigend aanwezig.

We hebben veel van deze bomen goed bekeken en zagen dat ontelbare aantallen Rozenkevertjes en heel, heel veel snuitkevertjes de bladeren van sommige bomen finaal wegvraten. Toch stonden verscheidenen ervan na de langste dag weer goed in het blad, een verschijnsel bekend als St. Janslot. Natuurlijk geen totale geruststelling, maar toch. . .

Al verfoeiden wij nog wel eens de vele regenbuien, wat heeft de hei van diezelfde regen genoten. Wat had de hei dit nodig. Met de week ging ze er fleuriger en groener uitzien. Veel nieuwe heideplantjes kwamen boven de grond, vooral op de geplagde stukken, maar ook overal langs de zandpaden. En in de nazomer konden we al weer van redelijk grote stukken paarse hei genieten. Achteraf waren we er helemaal mee verzoend dat we nogal eens in de regen hebben lopen ploeteren.

Maar met regenweer houden veel insecten zich

schuil, dus op een iets drogere zomer hopen we toch wel. En een temperatuur van liefst zo'n 20 graden hebben vlinders toch ook wel nodig om te kunnen vliegen.

Rupsenplagen

Even werden we danig opgeschrikt door de vermelding van duizenden en duizenden aardrupsen. Niet alleen in het Deelerwoud, maar ook bij ons op de Hoge Veluwe. Rupsen die grote oppervlakten gras wegvraten. Toen deskundigen zich er mee bezig gehouden hadden, bleek het voornamelijk de rups van de Grasuil te zijn.

We hebben er een poosje naar staan kijken hoe de rupsen, vanaf een totaal kaalgevreten stuk grond, een zandpad overstaken om aan een volgend stuk te beginnen. Toch wel griezellig. En fraai was de rups bepaald niet. Gelukkig bleek na de verpoppingsperiode dat een heel hoog percentage door een parasiterende sluipwesp bezocht was. In dit geval gelukkig, maar meestal vind ik dit beslist niet leuk, al begrijp ik best dat het bij het hele natuurgebeuren noodzakelijk is. Maar goed, hier was het dus geruststellend. En we hoorden ook dat het gedeelte van de Hoge Veluwe, waar de rupsen vraten en verpopten, flink door de wilde zwijnen was omgewoeld en doorzocht. Zij smullen van hapjes zoals deze poppen.

De eerder gebezigde woorden „totaal kaalgevreten” bleken bij nader onderzoek niet helemaal juist te zijn. De hier en daar voorkomende bossen, zuring, hei en andere lage plantjes werden door de rupsen ongemoeid gelaten. Na verloop van tijd groeide er ook al weer wat gras. Toen de verpoppingstijd voorbij was zagen we wel wat meer Grasuiltjes (de vlinder dus) dan andere jaren, maar echt niet onrustbarend veel. We schrokken eigenlijk veel meer van de ontelbaar vele Gamma-uilen, die bij iedere stap uit de hei of het gras opvlogen.

Als er zoveel Gamma uilen zijn zou er wel weer een „plaag” op komst kunnen zijn.

Toch werd daar niet over geschreven. En toen we het eens voorzichtig ter sprake brachten, werd er eigenlijk een beetje overheen gepraat. Terwijl deze soort toch meerder malen, vooral voor de erwteenteelt desastreuze gevolgen had. Nu hebben we op de Hoge Veluwe wel niet met erwteenteelt te maken, maar zij eten tenslotte van veel meer planten dan alleen maar erwt.

Het afgelopen jaar vond ik de rups op voerbiet. Al in 1735, en later in 1946 en in 1962 werd er melding gemaakt van enorme schade aangebracht door de rups van de Gammauil. In Spanje was er geen honingproductie doordat de bijen niet bij de bloemen konden komen. Daar zaten ontelbare Gammauilen op. Datzelfde jaar verbreidden ze zich tot in Finland.

De vlinder overwintert hier niet. Ook niet als rups of pop. Ze trekken in het najaar weer naar het zuiden en komen in het vroege voorjaar ons land weer binnen en zorgen dan voor twee generaties.

Die aantallen Gammauiltjes in 1987 zeggen dus nog niet zoveel. Pas in dit jaar zal blijken of er weer van een „Gamma-plaag” gesproken kan worden. Mono-cultuur werkt plagen als deze in de hand. Klein-schalige cultures, dus zoveel mogelijk verschillende gewassen per oppervlakte, gaan plagen in het algemeen tegen. Als er dan weer eens heel erg veel rupsen zijn is er geen voedsel genoeg en gaan ze vanzelf dood. Gelukkig is maar een heel enkele soort echt schadelijk.

Vlinders

Nu zit ik eigenlijk al midden in dat gedeelte van de natuur, dat me zo heel erg na aan het hart ligt: de vlinders en hun rupsen.

Wie het proces van de groei van de rups, het verpoppen en het uitkomen van de vlinder uit de pop heeft meegemaakt, heeft ervaren dat dit zo verbazingwekkend is, zo ontroerend mooi!

Een rups is soms heel komisch, vaak ook heel mooi. Hij is doorgaans kieskeurig in z'n voedselkeus. Voor een verdord blad trekt hij de neus op (figuurlijk). Een verblijf met uitwerpselen vindt hij maar waardeloos, het moet allemaal schoon zijn. Het is maar goed dat hij zo zinde-



Duinparelmoervlinder — foto: Nely Honig

lijk is, want hij is nu eenmaal heel erg vatbaar voor schimmelinfecties.

Bij het kiezen van een voedselplant zijn vlinder-vrouwtjes erg secuur. Een alleenstaand, niet zo fleurig ogend plantje heeft vaak de voorkeur boven een groter bestand van dezelfde planten. Waarom? Waarschijnlijk, maar veel is er nog niet over bekend, omdat belagers zo'n enkel, wat frommelig plantje, niet voor „vol” aanzien, en er bij het proeizoeken aan voorbijgaan of vliegen. Wel lijkt hiermee in tegenspraak dat een rups een half verlept blad vast niet eet.

Toch, als je goed kijkt, zie je dat dat mieziger plantje toch nog voldoende groene blaadjes heeft.

Maar, ik zei het al, er is nog te weinig onderzoek naar rupsen- en vlindergedrag gedaan.

Wel was door de heren Eitsberger en Seidheim onafhankelijk van elkaar onderzoek gedaan naar het vrouwtje van de Citroenvlinder, dat in

het bezit is van een paar sterk ontwikkelde geurklieren. Beide heren hadden ontdekt dat zij na de winterslaap wat rondvlog boven jonge vuilboompjes. Op een hiervan ging zij even zitten, waarna zij weer wegvlog. Enkele weken later kwam zij terug, vloog feilloos naar datzelfde boompje en zette daar haar eieren op af. De conclusie van beiden was dat zij het boompje met haar geur „gemerkt” had.

Door op beschadigingen aan de vleugels te letten zijn vlinders vaak duidelijk te herkennen zodat dit soort waarnemingen mogelijk is.

Wij hebben de rupsen van deze vlinder ook alleen maar op lage vuilboompjes gezien, van hooguit 1 meter hoog. Het is een groene, iets wit bedauwde rups. In rust zit hij precies op, of beter gezegd, boven de middennerf. In die toestand richt hij zich grotendeels iets van het blad op. Door de schaduwwerking, die zodoende ontstaat, is dit een prachtige camouflage omdat hij zo zelf op een heel jong blad lijkt.

Grote parelmoervlinder — foto: Nely Honig



Wij wandelden een keer vanaf Hoog Baarlo in de richting Gietense flessen toen we in de verte een citroenvlinder zagen vliegen boven lage begroeiing. Deze ging even zitten en vloog daarna weg. Nieuwsgierig geworden, vooral toen we langs de kant een klein vuilboompje zagen, konden we niet nalaten aan de onderkant van de blaadjes te kijken. Dat is bij zo'n klein boompje gelukkig nog geen onbegonnen werk. En ja hoor, we vonden een heel mooi geel eitje. Met de loep waren de lengteribbels goed te zien.

Daarna zijn we elke week even gaan kijken. De eerste keer natuurlijk voor niets, maar na ongeveer twee weken zat er een piepklein rupsje.

Elke week zagen we het groter worden. Dan op een keer: weg rups. Daar schrokken we even van, want iedereen weet dat vogels een rups best een lekker hapje vinden. Toch zochten we nog even alle takjes en blaadjes af en plotseling zagen we een prachtige lichtgroene gordelpop hangen.

De lus waarin hij hing zat aan de middennerf aan de onderkant van een blaadje. De onderpunt van de pop was aan het takje vastgemaakt. Schitterend!

Inmiddels hadden we vakantie en konden een keertje vaker gaan kijken. Helaas was er juist weer een regenperiode aangebroken en de eerst zo fraaie pop ging er hoe langer hoe ongezonder uit zien. Er kwam dan ook geen vlinder uit.

Regen of sluipwesp? Wie zal het zeggen?

Het gaf wel een triest gevoel, na al die aandacht die we er aan hadden gegeven.

Toch hebben we later nog een keer de groei en het verpoppen van een rups van deze soort kunnen volgen en die keer ging alles volkomen naar wens. Zelfs bij het uitbreken uit de pop waren we aanwezig. Dan hangt er ineens een puur verkreukeld vlindertje aan het takje. De eerste keer dat je zoiets meemaakt gaat onwillekeurig de gedachte door je heen: hier gaat iets fout.

Maar niets is minder waar. binnen een half uurtje zijn de vleugels prachtig opgepompt en volkomen gaaf hangt de vlinder dan een poos te drogen. Dit kan wel een paar uur duren. Daarna zal hij de wijde wereld in trekken.

De citroenvlinder vliegt, in tegenstelling tot veel andere vlinders, na het uitkomen één tot twee weken. Het is dan ongeveer eind juni, begin juli.



Grote parelmoervlinder
Mesoacidalia aglaja

Foto: R.F. van Beek

Hij overzomert daarna. Hij neemt dan een paar weken rust en kruipt daarom op een wat koel plekje weg. In de nazomer en herfst vliegt hij weer een poos en overwintert dan. Bij zonnige dagen in de vroege lente komt hij weer tevoorschijn, vliegt een paar weken, paart, het vrouwtje zet dan de eieren af. Ze vliegen nog enkele weken en sterven dan. Voor een vlinder is dit een héél lang leven.

Bij het uitkomen van de dagvlinders, ongeveer een dag daarvoor, soms iets langer, zijn kleur en tekening al heel mooi en duidelijk te zien. Bij de citroenvlinder is zelfs te zien of er een mannetje of een vrouwtje uit zal komen. De eerste schemert fel geel door, de laatste bleek groen-wit.

De Hoog Baarlo wandeling, zoals we hem altijd noemen, gaat door een gebied dat een dorado is voor mensen die graag rondsnuffelen. Eigenlijk

kom je ogen en oren tekort, zoveel vliegt en kruipt en groeit er.

In deze omgeving vliegen eind juni, begin juli, altijd wel bosparelmoervlinders. Dit is helemaal hun biotoop. Hengel als voedselplant voor de rups, braam, die in deze tijd bloeit, om nectar te halen. Verleden jaar waren er vrij veel en zij lieten zich ook goed bekijken en zelfs fotograferen. Wij wandelden vorig jaar niet alleen over Hoog Baarlo met onze „het-jaar-door-groep”. Wij gingen ook een paar maal over de Karitzkyweg, langs het Braamsveldje en via de Deelense straal. Onze waarnemingen daar waren weer van heel andere aard. En dan ga ik even terug naar het lente artikel van 1984.

Eresus Niger

Daar werd het prachtige vuurrode spinnetje, de kaardespinn Eresus niger, beschreven. We zagen hem toen, en ook de jaren daarna, regelmatig. Vorig jaar zelfs heel vaak. Eén keer binnen plm. 20 meter wel drie verschillende exemplaren,

Ik zal nog even heel kort het nest beschrijven. Het wordt gemaakt op open zanderig terrein of op de zuidkant van een helling, waar ook wel lage begroeiing zoals hei voorkomt. Dit geeft ze de nodige beschutting en bescherming. Het nest bestaat uit een loodrechte buis. Daar wordt dan als een koepel een vangweb aan vast gemaakt. De koepel wordt zo dicht gemaakt dat er geen regen door kan komen.

In het boek „Spinnen van Nederland” van W. van Katwijk staat het volgende: „Tot nog toe alleen mannetjes waargenomen”. We hadden, deze uitspraak ten spijt, gehoord dat iemand het vrouwtje gezien had. Dit vrouwtje is veel groter, mist de rode kleur en is donkergrijs-zwart met korte witte beharing. Wel heeft ze de vier grote en twee kleine kenmerkende putjes. Als je dan hoort dat iemand het vrouwtje gezien heeft denk je eigenlijk: dat kan niet, in dat bewuste boek staat dat het vrouwtje zich nooit bovengronds laat zien. Je denkt dan dat het wel een vergissing zal zijn. Dat is niet aardig natuurlijk, maar een vergissing is gauw gemaakt.

Er zijn zoveel spinnen in alle soorten en maten. Dat denk je dan, tot je op een keer en eindje de

Karitzkyweg opgelopen bent en even stilstaat om naar een Veldkrekel te kijken die een poot mist. Toen hield ik echt even de adem in van blijdschap. Want wat liep daar midden op het pad? U raadt het natuurlijk al: het vrouwtje van de *Eresus niger*. Snel werden de fototoestellen gepakt en we hadden net genoeg tijd om er wat plaatjes van te maken voor ze weer in de begroeiing verdween. Hiermee konden we het bewijs overleggen aan net zulke twijfelaars als wij tevoren ook waren.

Ongeveer twee weken later liepen we in de Deense start en ook hier liep weer een vrouwtje over het pad. Het was heel duidelijk een ander exemplaar. Lichter grijs, dat was op de foto's later ook heel goed te zien. Dit hele verhaal geeft toch te denken. Hoe kan dit? Het vrouwtje wordt ongeveer drie jaar en leeft volgens de boe-

ken ondergronds. Daar paart ze en legt haar eieren in een pakketje. Hier is ze dan heel zorgzaam voor. Bij mooi weer hangt ze het boven in de koepel en haalt het dan 's avonds weer in de woonruimte. Als er een prooi in het web terecht komt gaat ze deze heel snel pakken.

De prooi bestaat o.a. uit vrij grote kevers. Dit is te zien aan de dekschilden die om het web heen liggen. Echt buiten het web komt ze dus volgens de beschrijvingen niet. Maar hoe komt het dan dat wij er tot twee keer toe een zagen en de eerder genoemde waarnemer ook? Plus dat we later nog weer van iemand anders een dia zagen met alweer een afbeelding van eenzelfde vrouwtje! En dan denken we aan twee mogelijkheden:

Ten eerste zou het nest ondergelopen kunnen zijn door de vele regen. Maar, denken we dan verder, het water zakt in de losse zandgrond vrij

Zwarte Kaardespinn *Eresus niger* Foto: R.F. van Beek



snel weg, zeker op een schuine helling. Daar komt dan nog bij de grote zorgzaamheid voor haar kroost. Zij zou zeker eieren of jonge niet in de steek laten. Volgens Katwijk sterft ze als de jongen volwassen zijn zonder ze ooit te verlaten. En dan denk ik aan een andere mogelijkheid waardoor ze bovengronds zou kunnen zijn. Als de jongen volwassen zijn zullen de jonge vrouwtjes eronder een eigen nest moeten gaan maken. Daarvoor zullen zij een eindje bovengronds moeten gaan om te zoeken naar een geschikt plekje. Dan zou het dus mogelijk zijn haar te zien.

De Hoog Baarloos wandeling en deze wandelingen over de wildbaan zijn wel onze meest favoriete wandelingen. De ruimte, de zon, de wind, het vrije gevoel, het is er heerlijk.

Er is hier in deze omgeving ontzettend veel te zien, voor één paar ogen en oren haast te veel. Daarom is het soms wel goed met meerderen te zijn.

We hebben er nog al eens een adder over het pad zien kruipen en in de graspollen en in de heidegassen zien wegflieten.

Sprinkhanen

Ook zijn op de wildbaan heel veel sprinkhanen te zien. We kennen ze allemaal wel, die kleine springers. Zo zie je er een zitten en hup, een grote sprong, en hij is niet meer te vinden. De achterpoten zijn lang met krachtig ontwikkelde dijspieren. De kop heeft een karakteristieke houding. Op mij komt die altijd als „argwanend” over. Het is boeiend om ook sprinkhanen wat beter te bekijken, want zij zijn zeker de moeite en belangstelling waard om er wat meer studie van te maken.

Twee zeldzame soorten, de Grote- en de Kleine wrattenbijter hebben we nu kunnen zien. Beide soorten komen nog op de Hoge Veluwe voor. Ook de Blauwvleugelsprinkhaan is op de wildbaan te vinden, maar zijn camouflagekleuren zijn zo fantastisch, dat hij haast niet te ontdekken is.

Wél als hij opvliegt, dan laat hij een paar hemelsblauwe ondervleugels zien, zo prachtig blauw dat hij dan wél heel opvallend is. Hij

vliegt meestal maar een klein eindje weg en laat zich dan wel terugvinden.

Toch is het goed dat al dat zoeken en snuffelen vrij vermoeiend is. Dat klinkt misschien wat vreemd. Maar je moet dan wel eens een poosje gaan zitten om wat te rusten. Dan kan je de stilte, alleen onderbroken door vogelgeluiden, de hele grootse wijdsheid, op je in laten werken.

Ik betrap me er wel op, en anders wordt het me wel verteld, dat bij mij die rust nooit lang duurt. Dan vliegt of kruipt er wel weer iets dat aandacht trekt. Dan vliegt er bijvoorbeeld zomaar weer een parelmoervlinder langs je heen.

U merkt het al, ik ben weer bij m'n grote liefde, de vlinders, terug!

Om zuinig op te zijn!

De Grote parelmoervlinder en de Duinparelmoervlinder komen op de Hoge Veluwe gelukkig nog in aanzienlijke aantallen voor.

Vooraf op de wildbaan. Ze zijn alleen te onderscheiden door de onderkant van de vleugels te bekijken, daar is de tekening heel anders.

Parelmoervlinders bezoeken erg graag distels. De nectar in deze bloemen is een levensbehoefte.

Wat vorig jaar opviel was dat de vleugels van veel exemplaren, ook van de Bruine zanddoogjes, niet mooi glad waren. Wij vermoedden dat de oorzaak mogelijk te vinden was in het feit dat de eerste tien dagen van juli erg heet waren. De zon kwam vroeg op, de hemel was onbewolkt en de temperaturen liepen al heel snel op. Veel parelmoervlinders en zandogen kwamen in die dagen uit de pop. Zij klommen dan in een grasstengel of heidetakje om de vleugels op te pompen en te laten drogen. Waarschijnlijk waren de vleugels, tengevolge van die felle zon, al opgedroogd voor de vlinders klaar waren met oppompen. Er waren er heel wat die zo frommelig rondvlogen. Gelukkig belemmerde het hen meestal niet te vliegen.

Op de wildbaan komt nog een zeldzame vlinder voor: de Kleine heivlinder. Wel leuk is te vermelden dat in „Ontdek de Veluwe” verteld wordt van een vlinder, de Zanddoog, die alleen bij Christiaan de Wet zou voorkomen. Daar is dan deze vlinder, de Kleine heivlinder dus, mee bedoeld. Inmiddels is gebleken dat, wanneer de omstandigheden maar gunstig zijn, de Kleine

heivlinder er in zijn specifieke biotoop ook is. De heer Bink heeft deze biotoop als volgt beschreven: zwak glooiend, zanderig terrein met hier en daar wat hei en korstmos.

Dit terreintype is hoofdzakelijk op de wildbaan te vinden en daar komt hij dan ook het meest voor. In 1986 vooral waren er erg veel. We zagen er rond de Pampel vliegen. Eén zat er midden in het dorp Hoenderloo in een bloemtuintje op Afrikaantjes! Een ander exemplaar zagen we op de Ginkelse hei, maar dat zal wel een afgedwaalde geweest zijn. Het jaar 1986 was naar ons idee voor deze soort wel een topjaar. Zoveel als in 1986 hadden we er daarvoor nog nooit waargenomen en in 1987 waren het er weer aanzienlijk minder.

We vonden het vorig jaar overigens heel opmerkelijk dat de gewone Heidevlinder maar weinig voorkwam, terwijl de Kleine heidevlinder, die toch veel zeldzamer is, toch nog in redelijk aantal rondvloog.

Veel van de insecten die ik noemde en waarvan ik de voornaamste nog een keer zal noemen: de

Grote- en de Kleine wrattenbijter (weet u wel, die twee zeldzame sprinkhaansoorten), de Blauwvleugelsprinkhaan, de Kleine heidevlinder, de Zwarte kaardespinn (Eresus niger dus), en ook nog andere diersoorten zoals de Adder, de Gladde slang, de Zandhagedis, de Levendbarende hagedis, de Rugstreeppad, veel bijzondere vogels en ook diverse plantensoorten zoals Maanvaren, Addertong, Kleine schorseneer, drie soorten Wolfsklauw, orchideeen, zij allen leven en bestaan nog op de Hoge Veluwe omdat zij een leefgebied nodig hebben zoals het op de wildbaan aanwezig is.

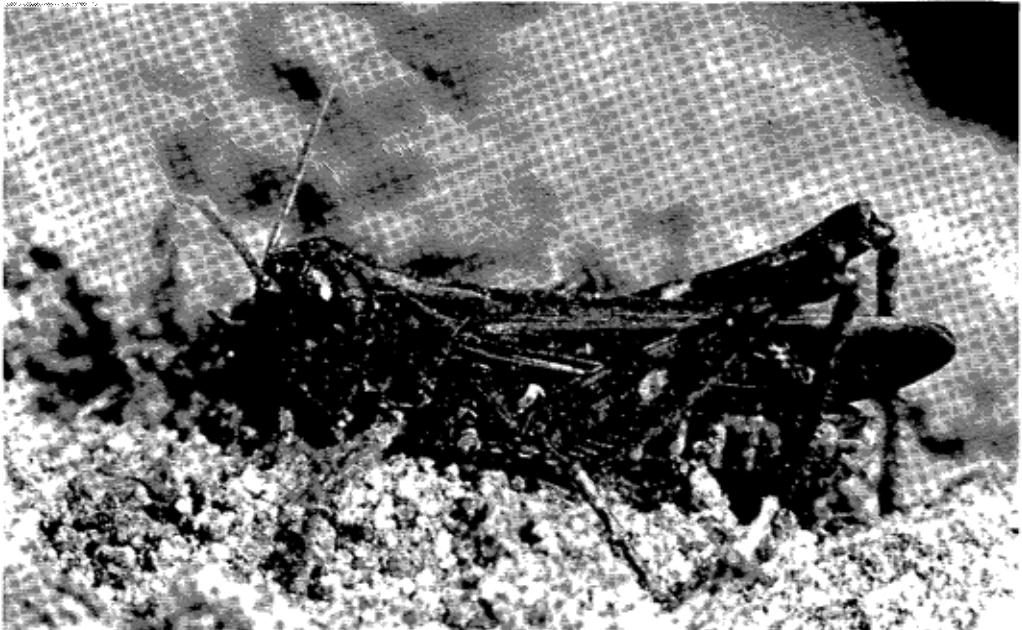
Zij bestaan bij de gratie van de Hoge Veluwe, zij bestaan bij de gratie van het beheer van de Hoge Veluwe. Wij hopen dat er voor gevochten zal worden dat dit unieke gebied kan blijven zoals het is: een laatste toevluchtsoord voor deze soorten, zodat zij kunnen blijven voortbestaan.

Deze functie van toevluchtsoord voor met uitsterven bedreigde soorten is, dacht ik, misschien wel de belangrijkste functie van de wildbaan.

Al die soorten zijn méér dan die moeite waard!
Nely Honig

Myrmeleotettix maculatus

Foto: J. v. Osch



De IJzeren Man

Na de Frans-Duitse oorlog 1870-71 kon 's Hertogenbosch niet uitbreiden tenzij de omliggende gronden, die voorheen door middel van inundatie deel uitmaakten van de verdedigingswerken, aanzienlijk zouden worden verhoogd.

Daar kwam nog bij dat in die tachtiger jaren de spoorwegen zich ook richting 's Hertogenbosch ontwikkelden. Een spoorwegstation zou een plaats moeten krijgen buiten de noordelijke vestingmuren.

Het daarvoor benodigde zand kon verkregen worden van de 5 km. zuidelijk gelegen hoge diluviale gronden van Vught.

In 1880 begonnen de afgravingen waardoor een kunstmatig meer ontstond. Aanvankelijk was het grondverzet handwerk met schop en kruiwagen, maar later werd dit overgenomen door een reusachtige stoomgedreven graafmachine.

Dit onheilspellende ijzeren monster beroofde velen van hun werk. Onvoorstelbaar, dat één zo'n ijzeren man het werk van zo velen kon overnemen!

De stoommachine kwam zo aan zijn naam: de ijzeren man.

Het is begrijpelijk dat deze naam over ging op de alsmaar groeiende waterplas.

Toen in 1912 eenzelfde graafmachine werd ingezet bij Weert om zand te winnen voor de spoorweg door de Peel, werd ook de daar ontstane plas genoemd: de ijzeren man.

Een derde ijzeren man werd geboren na de eerste wereldoorlog bij Eindhoven. Hoe sterk deze naam was blijkt wel uit het feit dat zelfs een vierde ijzeren man ontstond.

Dat was nota bene pas na de tweede wereldoorlog, 5 km. zuidoost van Eindhoven.

Intussen zult u terplaatsse tevergeefs zoeken naar genoemde IJzeren Mannen omdat deze namen zijn vervangen door andere die meestal een combinatie met het woord Plas hebben, waarmee zij functioneel zijn t.o.v. de watersport. Alleen de oudere bewoners van deze streken hebben nog herinneringen aan de benaming IJzeren Man die toch een originele oorsprong had!

Toch is de naam IJzeren Man nog bewaard gebleven en wel op een onverwachte plaats: het Nationale Park Hoge Veluwe. Tussen de Dec-

lense Was en de Zandfles ligt een nat gebied dat al een generatie lang IJzeren Man heet.

Merkwaardig genoeg juist op de hoger gelegen gronden stagneert het regenwater daar op een oude ondoorlatende bodem. Hoe is dit drassige gebied aan haar naam gekomen?

Welnu, dat is eigenlijk kort verteld maar daarom niet minder interessant.

Het moet omtrent 1912 geweest zijn dat een lid van ons Koninklijk Huis op jacht was in Het Park. Dat was dus in de periode van grondaankopen door de heer A. Kröller. Bij de moerasplas aangekomen ontwaarde Z.K. Hoogheid een houthakker aan wie hij de naam van deze plas vroeg.

De danig in de war gebrachte houthakker wist niet zo gauw wat te zeggen, mogelijk omdat deze plaats helemaal geen naamsaanduiding had of althans niet aan hem bekend was.

Als geboren noordbrabander schoot hem een naam te binnen en zei, hoe kan het haast anders: „het wordt de IJzeren Man genoemd” Een antwoord dat Zijne Koninklijke Hoogheid zeer bevredigde.

En zo is het tot op vandaag gebleven.

Volgens Prof. Huisman wordt dit verhaal door de lokale naamkunde bevestigd.

Zijne Koninklijke Hoogheid moet Prins Hendrik geweest zijn die met de heer A. Kröller kon-takten had.

Is het toevallig dat de oude Koningsweg van Doorwerth naar het Loo vlak langs de IJzeren Man liep?

Wat was er in of omstreeks 1912 nog over van deze oude jachtweg?

Uit het vorenstaande moge tevens blijken hoe waardevol het is dat voorvallen of bepaalde omstandigheden uit de geschiedenis blijven voortleven in naamsaanduidingen.

Namen hebben veelal een oorsprong en doen ons beseffen dat het heden in het verleden ligt.

Het bovenstaande is ontleend aan een artikel uit de Journal of The American Name Society, Vol. 20, 1972.

The Iron Man. Rise and Decline of a Dutch Water Name by Johannes A. Huisman.

Amstelveen, 17 febr. 1988

Johan W.G. Wittkämper

Van de andere kant bekeken (2)



Onze niet aflatende nieuwsgierigheid, om u allen te kunnen vertellen over de werkzaamheden achter de schermen van de Hoge Veluwe, dreef ons in de nabijheid van de heer B.L. Boers, boswachter van dit mooie park.

We gaan dus een dagje met hem mee om, zij het kleine, indruk te krijgen van „wat doet nou zo'n man als we hem niet zien?"

We kregen al wel gauw de indruk, dat het niet alleen maar „de wacht houden" over het bos was. Het blijkt een een veelomvattende bezigheid te zijn. Wat dat betreft vallen we meteen 's morgens vroeg al met onze neus in de boter.

De heer Boers is nl. bezig de mogelijkheden van de witte fietsen-service uit te breiden in de richting van de gehandicapte medemens, om deze wat meer keus te bieden bij een bezoek aan het park: waarbij wel goed rekening moet worden gehouden met de breedte van de fietspaden en de hier en daar voorkomende hellingen.

Voor informatie is Boers naar de Fiets-RAI geweest; heeft daar schone verhalen van fabrikanten en leveranciers aangehoord, maar wil nu toch ook wel een doodgewone stem uit de praktijk horen. Daartoe heeft Bart Boers contact opgenomen met het bio-revalidatie-oord, (u weet wel van die collectebus in de bioscoop) dat niet zover uit de buurt ligt. Met de landelijk goed bekend staande Mytyschool op dit bio-terrein heeft onze boswachter voor vandaag een afspraak en voor dat we het weten zijn we met hem op weg naar Schaarsbergen.

Op de bio-mytyschool komt de heer Boers in gesprek met een personeelslid, dat letterlijk alles afweet van aangepaste fietsen voor gehandicap-

ten. De voordelen - de nadelen - Boers laat zich uitgebreid informeren en even later beleven we de situatie van een groen geuniformeerde boswachter, die op aangepaste driewielers door de gangen van de school trapt - bochtjes draait en remproeven doet. Hij is tevreden en gaat prompt in op de aanbieding van de school om binnenkort met een aantal leerlingen plus fietsen op de Hoge Veluwe een paar testen te komen doen.

Op de terugweg stopt de boswachter bij het begin van Otterlo en nodigt ons uit met hem links een bosperceel in te lopen. Het blijkt het Otterlose Buurtbos te zijn - een onverdeeld bos, dat voor 118/144 eigendom is van de Hoge Veluwe en voor 26/144 eigendom van de gemeente Ede. Directeur Stefels is de buurtrichter - hetgeen inhoudt, dat hij hier het beheer voert in opdracht van de gemeente Ede en de Stichting Nationaal Park de Hoge Veluwe. Dat we daar nu doorheen stappen heeft als oorzaak het regelmatig (beter gezegd: het onregelmatig) vuil storten van enkele lieden uit de burgerbevolking. En inderdaad vooraan zien we al de eerste hoop liggen, die volledig in een vuilniszak had moeten zitten. Hoofdschuddend en wanhopig kijkend loopt Boers terug naar de auto.

Verder rijdend vragen we hem om een overzicht van zijn werkzaamheden. Dat blijkt onder anderen te zijn: het voorbereiden en opzetten van (soms nieuwe) projecten, dat vaak al meer dan een jaar van te voren op kantoor van start gaat. Bij de aanloop van zo'n project in de praktijk is de boswachter indringend aanwezig om het daarna, langzaam, aan anderen over te laten. Verdere werkzaamheden zijn, contact met loonwerkers, resp. aannemers in de bosbouw, de houtverkoop, het kappen en verkopen van percelen hout, de controle op de naleving van gesloten contracten en ga zo maar door.

Een van die projecten zien we met eigen ogen als we intussen in het park zijn aangekomen en doorrijden naar de Pampel. De plantenkas achter de Pampel wordt afgebroken en dat was voor Boers aanleiding om dat hele gebied rond de Pampel onder handen te nemen. 't Is een belangrijk gebied, waar veel wandelaars komen. We krijgen een zeer oude kaart van het Pampel-terrein te zien en Boers verklaart, dat hij de om-

geving zo veel mogelijk in die oude staat terug wil brengen. Er zijn reeds op opengekapte plekken jonge bomen geplant, ook wat douglas voor de camouflage, en een heg van haagbeuk „omdat dit vroeger ook zo was”. De grote krentenstruiken zijn afgezaagd, „maar wees niet bang, ’t loopt allemaal dubbel zo mooi weer uit” troost Boers.

Door wat overtolligs weg te halen zijn er twee schitterende, grillige eiken nu duidelijk zichtbaar geworden schuin achter de Pampel. Een daarvan vindt Boers wat gevaarlijk voor de wandelaars; daarom heeft hij deze boom rondom af laten zetten met ijzerdraad, maar dat wordt binnenkort een fraaie heg. Verder achteruit komt dan een mooie loofhoutsingel die een en ander prachtig zal accentueren. Daarom, gij die dit leest, ga er gauw een kijkje nemen! Hoe komt nu in feite zo’n verandering tot stand en wat is oorzaak dat er een bepaalde boomsoort opgroeit, resp. zal worden geplant, breiden wij een eerder gedane vraag uit. Boers: Ik zei al, dat bij de aanleg van een nieuw perceel er soms al een jaar „praten en bekijken” aan is voorafgegaan. Er wordt dan o.a. bekeken waar de gewenste bomen te koop zijn, die moeten dan op het juiste moment (lees: grootte) gekocht worden en ik moet er dan ook voor zorgen dat, als het gebied van deze nieuwe aanplant veel door herten bezocht wordt, er een raster wordt geplaatst en wat voor soort raster dat dan moet zijn.

Een ander voorbeeld: er moeten nieuwe eiken worden aangeplant. De directie schrijft een bepaalde kwaliteit voor. Er wordt een boomkweker gezocht die deze kwaliteit kan leveren. Er wordt een contract afgesloten, dat de man de bomen voor de Hoge Veluwe tot een bepaalde grootte zal opkweken. Zoiets moet vaak jaren vooruit begonnen worden i.v.m. de juiste kwaliteit eikels en de groeisnelheid van de jonge bomen. Herbebossing is erg belangrijk, omdat het hier gaat om een kwaliteit die zo’n honderd jaar meemoet.

Dat alles beslist Boers niet alleen, daar komt de hele directie aan te pas.

Hij komt wel met de plannen en de plaats waar zo’n herbebossing zou moeten plaatsvinden. Al pratende zijn we bij de Wildkansel aangeland. Ook daar wordt een opgaand bos „omge-

vormd” tot een middenbos, zijnde een kruising tussen hakhout en een opgaand bos. ’t Is daardoor kaal geworden langs het wildraster, wat als gevolg heeft, dat de wandelaars nu snel door het wild opgemerkt worden. Echter, om verstoring van het wild zoveel mogelijk te beperken heeft Boers aan de Hoenderlose kant van het raster jong bos laten inplanten. Het resultaat is natuurlijk niet van heden op morgen al te zien.

Het werkwoord „uitdunnen” wordt niet overal in de praktijk gebracht, vertelt Boers. Het ligt eraan wat voor functie het bos heeft. In de Plijmen heeft het bos als dekking voor het wild een grotere prioriteit dan b.v. rond de Koperen Kop. Niet meer zelf uitdunnen, maar dat de natuur laten doen is hier in de wildbaan nu politiek. Op die plekken waar, verantwoord, wel wordt uitgedund, halen we een oogst van 3300 kubieke meters per jaar. Door het uitdunnen krijg je meer ruimte tussen de bomen en (dus) dikkere stammen voor de verkoop.

Maar nergens op de Hoge Veluwe heeft de houtproductie voorrang. „De bezoekers komen immers niet om zich te vergapen aan de vele kubieke meters hout” zegt Boers.

Op weg naar de Roggekamp zien we de voorruit van ons vervoermiddel plotseling erg van dichtbij. Bart Boers is op de rem gaan staan en wijst in de lucht. Drie buizerden zijn duidelijk zichtbaar. Twee fladderen flirtend om elkaar heen in een soort bruidsvlucht, de derde volgt op korte afstand. Kennelijk onder het motto: „je kunt nooit weten...”.

Een grote vrachtwagen met Belgisch nummerbord toetert achter ons: of we maar willen doorrijden. Dat doen we en kijken vregend naar onze gastheer. ’t Blijkt een vrachtwagen te zijn die „papierhout” komt halen voor de papierfabriecage in België. Dat weten we dan ook weer.

Bij Roggekamp en Everwijnserf aangekomen, blijkt daar een nieuwe akker te worden aangelegd. De bomen zijn al geveld en afgevoerd, de stobben moeten nog worden gerooid en de takken verbrand, zodat nog in april lupine kan worden ingezaaid. Ook deze akker blijkt eigenlijk een akker te zijn, die al op oude kaarten voorkomt. Rondom deze akker wordt een nieuwe wandeling uitgezet langs diverse „oudheden”. Vrijwilligers zijn nu al bezig de fundamenten



Boswachter Bart Boers met zijn Springer Spaniels

van een oude boerderij bloot te leggen, een oude keistraat is al duidelijk te zien en een oude put is opgespoord evenals de plaats waar een schaapskooi heeft gestaan.

Langs de nieuwe wandeling zullen informatieborden worden geplaatst. Het hele project wordt door de „Vrienden van de Hoge Veluwe” uitgevoerd met medewerking van vele vrijwilligers en in de loop van het jaar aan het park aangeboden.

Staande bij de plek waar lang geleden een boerderijtje heeft gestaan vertelt Boers over de verhouding die er vroeger bestond tussen akkerbouw, de mest die daarvoor nodig was, het aantal schapen dat de boer moest houden om aan die bepaalde hoeveelheid mest te komen en, tenslotte, hoeveel heide de boer moest laten begrazen om z'n schapen in leven te houden. Boers wijst dan ook in de verte op twee rijen berken, die haaks op elkaar staan. Daar is vroeger een marke-grens geweest, zijnde een gemeenschappelijk heideveld van de hierboven beschreven boeren.

We zijn al in de middag en we gaan terug richting dienstgebouw via de slingerweg. Boers kan het niet laten toch een ommetje te maken langs

twee houthakkers diep in het bos, die met gierende zagen bezig zijn met bomen vellen.

Onze gastheer laat duidelijk merken dat er iets niet in orde is. De twee mannen dragen nl. geen helm, geen speciale handschoenen, geen oorbeschermers en geen speciale broek. Daar gaat hij het volgende jaar iets aan doen en hij overweegt ter plekke om volgend jaar iedere houthandelaar, resp. afnemer, die zelf z'n hout komt kappen een contract te laten tekenen waarin nakoming van de goede (wettelijke) voorschriften zwart op wit wordt vastgelegd. „Anders kunnen ze meteen doorlopen”, zegt de boswachter korzelig.

Het blijkt op zo'n dag, dat Bart Boers twee hobbies heeft. De eerste, dat is z'n werk en de tweede, dat zijn z'n honden. Hij is een gerenomeerd fokker van de Engelse Springer Spaniel en een landelijk bekend keurmeester als het gaat om wedstrijdhonden.

't Was een interessante dag, we nemen afscheid van de heer Boers, echter in de overtuiging dat we nog wel dagen lang met hem hadden kunnen optrekken.

Jan W.F. Buschkens

Aantalsontwikkeling van moeflons in het nationale park „de Hoge Veluwe”

E. Pelzers

Het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de moeflon (ondersoort musimon), de enige wilde schapensoort van Europa, bevindt zich op Corsica en Sardinië. De soort wordt op deze eilanden momenteel in de vrije wildbaan in haar bestaan bedreigd. Vanaf Corsica en Sardinië is de moeflon geëxporteerd naar het vasteland van Europa.

De familie Kröller-Möller introduceerde de moeflon in 1921 in het park de Hoge Veluwe. Het betrof 4 rammen en 8 oaien afkomstig uit Luxemburg. Hoewel er aanvankelijk aanpassingsmoeilijkheden met de hoeven waren, verliep de introductie vrij voorspoedig (Van Haaften, 1959). Op Het Loo, waar in 1909 vijftig moeflons uit Oostenrijk werden uitge-

zet, stierven alle dieren binnen enkele jaren, onder meer aan tuberculose. Er bevonden zich op 31 december 1936 ongeveer 90 moeflons op de Hoge Veluwe (1). De geslachtsverhouding bedroeg 1 : 2. Er waren dus meer oaien dan rammen aanwezig. Uit de vergaderingsnotulen van het algemeen bestuur van het nationale park van 2 februari bleek, dat men het bestand op 102 exemplaren schatte. Ook nu waren er meer vrouwelijke dan mannelijke dieren aanwezig. De geslachtsratio van de lammeren was echter niet bekend. Het in de notulen genoemde aantal komt niet overeen met een opgave van jachtopziener Nab, die het bestand in 1940 schatte op ca. 150 stuks (Voûte, 1946). Het is niet uitgesloten dat de schatting van Nab betrekking heeft op

Moeflonrammen — foto: P.G.A. Timmerbeil



het zomerbestand van 1940, dus inclusief de in dat jaar geboren lammeren.

Tijdens de oorlogsjaren nam het aantal moeflons af (tabel 1). Vooral de laatste oorlogsmaanden hadden een desastreuze uitwerking op de wildstand van het park. Naast een rigoreus afschot door de Duitse bezetters, ontweek ook wild via de beschadigde rasters naar buiten. Wigman (1946) constateerde dat de moeflons in het eerste halfjaar van 1946 langzaam herstelden van de gevolgen van de oorlog. Hij raamde hun aantal in deze periode op ca. 45 stuks. De Hoge Veluwe was volgens Wigman op dat moment de enige plek in Nederland waar moeflons zich ophielden.

Na 1945 lieten de beheerders een sterke vermeerdering van de soort in het park toe. Het aantal dieren steeg van 48 moeflons in februari 1948 naar 291 stuks in mei 1965. (Anonymus, z.j.; Nooren, 1985). De beheerders brachten in de daarop volgende jaren de stand terug tot 192 exemplaren (verhoogde schatting zomerstand 1968). Tellingen in de zomer van 1968 kwamen uit op 175 exemplaren, maar men besloot hier 10% correctie bij op te tellen, omdat de mogelijkheid van een te lage grofwildtelling niet uitgesloten was (2). De kwaliteit van de moeflons liet, na een goede periode, tussen 1958-1965 duidelijk te wensen over: klachten over de conditie, X-benen bij rammen, veel valwild en lage poeliersgewichten (Anonymus, z.j.). De problemen werden mogelijk veroorzaakt door slechte weersomstandigheden, onderschatting van de moeflonstand en onvoldoende bijvoeding. Door het verlagen van de moeflonstand na 1965 verbeterde de kwaliteit. Uit een notitie van het Rijksinstituut van Natuurbeheer blijkt dat men in 1970 tevreden was over de ontwikkeling van de moeflonpopulatie in het nationale park de Hoge Veluwe (2). Waarnemers signaleerden dat jaar meerdere kapitale rammen. De zomerstand van 1970 bedroeg 167 dieren.

Het tellen van de moeflons levert in de praktijk de nodige moeilijkheden op. Dit blijkt onder meer uit de notities, die medewerkers van het Rijksinstituut van Natuurbeheer in de jaren zeventig opstelden, met betrekking tot het grofwildbeheer op de Hoge Veluwe (2). Het tellen van de dieren bij de voerplaatsen bracht niet al-

tijd de gewenste exactheid. 's Zomers bezochten de moeflons de voerplaatsen minder frequent dan verwacht. Het onrustige gedrag van grote groepen moeflons op één voerplaats maakte het exact tellen van vooral ooien en lammeren vrijwel onmogelijk.

Rondtrekkende kleine groepen naast grote kudden beïnvloedden het kwantificeren in negatieve zin.

In de eerste jaren na 1970 verslechterde de leeftijdsopbouw en geslachtsverhouding. Het geplande lammerenafschot werd niet gehaald, waardoor de dieren in de jonge leeftijdsklassen oververtegenwoordigd raakten. In het voorlopige afschotplan 1975/76 constateerde een onderzoeker van het Rijksinstituut van Natuurbeheer dat meer dan de helft van de rammen zeer jong was. De betrokkenen namen in 1976 een geslachtsverhouding van 2 : 1, in het voordeel van de rammen, waar. In het seizoen 1976/77 schoot men 66 rammen, 7 ooien en 13 lammeren. Dit leverde een positieve correctie van de geslachtsverhouding op. In de zomer van 1977 werden 83 rammen, 79 ooien en 69 kalveren geteld (totaal 231 dieren). Het voorjaarsbestand van 1980 raamde W.A. Weyland op 121 exemplaren. Het zomertotaal van dat jaar berekende hij op 167 stuks, uitgaande van een aanwas van 75% over 60 ooien en vrouwelijke éénjarigen (2).

Buil (1987) gaf een recente voorjaarsstand van 150 moeflons op.

Het moeflonbestand van de Hoge Veluwe is van betekenis geweest als leverancier voor populaties elders in Nederland.

Zo werden in 1958 twee zesjarige rammen en vier drachtige ooien aan het Kroondomein geleverd. Een, in 1959 naar het Kroondomein overgebrachte zevenjarige, ram stierf kort na aankomst. Ook in de gesloten wildbaan Noorderheide werden in februari 1960 twee rammen en een ooi afkomstig van de Hoge Veluwe uitgezet (Anonymus, z.j.). Vóór 1940 leverde de Hoge Veluwe onder meer moeflons aan Ouwehands Dierenpark in Rhenen en aan particulieren in Velsen en Ede. In 1960 brachten de wildbeheerders van het nationale park vier moeflonrammen uit de Rotterdamse diergaarde Blijdorp over naar de Hoge Veluwe.



Tabel 1.
Het geschatte aantal moeflons in het nationale park de Hoge Veluwe 1940-1945 (Anonymus, z.j.).

1940		150 (102)
najaar	1941	150
maart	1943	85
februari	1944	81
december	1944	60
mei	1945	20

Bronnen:

1. Archief De Hoge Veluwe, notulen vergadering alg. bestuur Stichting Het Nationale Park Hoge Veluwe 28 mei 1937.
2. Archief Weyland, RIN-Arnhem.

Anonymus, z.j. Grofwildbeheer en -jacht op „De Hoge Veluwe” in de periode 1940-1968, met bijlage jaaroverzichten 1948-1966.

Gestencild rapport (archief De Hoge Veluwe.).

Buil, M., 1987. Begrazing van heidevegetaties door edelherten en moeflons, een literatuurstudie. RIN-Arnhem

Haaften, J.L. van, 1959. De moeflons van de Hoge Veluwe.

Gestencilde notitie ITBON, Arhem.

Nooren, M., 1985. Grofwildbeheer en jacht op de Hoge Veluwe tot 1985. Intern rapport Stichting N.P. De Hoge Veluwe.

Voûte, A.D., 1946. Een en ander over veranderingen in de populatiedichtheid van de zoogdieren in het nationale park de Hoge Veluwe gedurende en na de oorlog.

Nederlandsch Bosbouw Tijdschrift 18 : 217-226).

Wigman, A.B., 1946. Nationale park „De Hoge Veluwe”.

Natuurhistorisch rapport (landschap, flora en fauna) over het 1e halfjaar 1946, 1 januari-30 juni.



1948-1988

Jubileum prijsvraag: "Herkent u deze boom?!"

Waar u uw oplossing naar toe moet sturen en voor welke datum vindt u op de achterzijde van de gele pagina met de Hoge Veluwe plattegrond. Succes!

Het Bestuur

Herstel van de zuidelijke trekroute van het edelhert

Nationaal Landschap Veluwe

In de overheidsplannen met betrekking tot de inrichting van de Veluwe ligt de nadruk op de specifieke Veluwse fauna, het grofwild, waarvan het edelhert op zijn beurt weer de meeste aandacht krijgt. Of edelhert overigens „specifiek Veluws” genoemd mag worden, valt te betwijfelen; het leeft pas sinds de vorige eeuw uitsluitend op de Veluwe, nadat het verdwenen was uit het Noord- en Zuidhollands duingebied, de Provincies Utrecht en Overijssel alsmede buiten de Veluwe gelegen delen van Gelderland.

Bovendien leeft het edelhert nu noodgedwongen

in een gebied, dat afwijkt van zijn natuurlijke leefgebied. Zijn vroegere verspreidingsgebied bevatte namelijk veel loofhout en grazige weiden, die voor dekking en voedsel zorgden, terwijl de onvruchtbare Veluwse zandgronden uit enorme heidevelden en stuifzanden bestonden met her en der verspreid enkele loofbossen. Maar in de laatstgenoemde situatie kwam ruim een eeuw geleden grote verandering, toen door grootschalige aanplant van naaldbomen de stuifzanden aan banden werden gelegd en heidevelden door zaailingen van die naaldbomen

langzaam maar zeker dicht gingen groeien. Volgens maakte een explosieve bevolkingsgroei, gepaard gaand met urbanisatie, industrialisatie en sterke toename van de recreatie, van de eertijds onherbergzame Veluwe een druk woon- en recreatiegebied.

Aan deze ontwikkelingen binnen zijn gedwongen leefgebied moest het edelhert zich aanpassen, hetgeen op den duur ten koste ging van zijn fysieke kwaliteit. Eind vorige eeuw vreesde men voor het uitsterven van deze diersoort. Vooral in de vrije wildbaan hieven stroperij en negatieve selectie (hinden en kalveren werden nauwelijks of niet bejaagd; men schoot de herten met de beste geweien) nog tot in de vijftiger jaren van onze eeuw een zware tol, hoewel vanaf de jaren '30 met goed resultaat pogingen werden ondernomen de wildstand onder betere condities te behouden voor de toekomst. Elders hadden echter al rond de eeuwwisseling diverse grootgrondbezitters initiatieven ontplooid; door grondaankopen voorkwamen zij verkaveling en versnippering van Veluws natuurgebied. Hun aankopen werden omrasterd (Koninklijke Houtvesterij 't Loo, Varena, Deelerwoud, de Hoge Veluwe), van geïmporteerde herten voorzien, ingericht met speciale voorzieningen ten behoeve van het grofwild (biotoopverbetering), en er vond onderling ruil van fokmateriaal plaats. In wezen waren het dus de grootgrondbezitters met hun rasterrevieren - ook al waren deze in eerste instantie voor de jacht ingericht - die zich als eerste inspanden voor het behoud van het edelhert op de Veluwe. Maar thans worden diezelfde rasterrevieren door de Plannenmakers als hinderpaal gezien bij het verwezenlijken van het Nationaal Landschap Veluwe, waarin twee grote, door de A1 (Apeldoorn-Hoevelaken) gescheiden leefgebieden voor het grofwild geprojecteerd zijn. De Veluwe moet op den duur namelijk één grote vrije wildbaan worden.

Isolatie

De huidige situatie op de Veluwe biedt geen echt rooskleurig beeld voor het voortbestaan van het edelhert. Het gebied is door talloze wegen en rasters opgedeeld in kleine deelgebiedjes, die voor het publiek heel eenvoudig te bereiken zijn.

Gevolg is, dat het edelhert weinig rust heeft, terwijl rust juist een absolute bestaansvoorwaarde is om alle essentiële levensprocessen volledig te laten verlopen (het edelhert leeft volgens een biologisch bepaald etmaalritme, dat via verlopen-de handeling een bepaalde tijd geeft; verstoring van dit ritme betekent een wezenlijke bedreiging van de gezondheid van het dier).

Aan deze behoefte aan rust wordt bij de inrichting van het Nationaal Landschap Veluwe tegemoet gekomen door het aanbrengen van een zonering, een verdeling van intensief naar extensief gebruikte gebieden. Hiermee wordt tevens een betere verspreiding beoogd van het roodwild, dat zich nu bij gebrek aan rust - vooral 's zomers - opsluit in dichte dekking, dus geconcentreerd op een relatief kleine oppervlakte.

Concentratie leidt niet alleen tot plaatselijk (on-aanvaardbaar) hoge schade aan de vegetatie, maar werkt tevens als rem op de wilduitwisseling. Subpopulaties raken ook hierdoor in meerdere of mindere mate van elkaar geïsoleerd. Dit moet voorkomen worden, want het voortbestaan van een gezonde roodwildstand is pas dan verzekerd, wanneer het totale leefgebied zodanig is ingericht, dat een goede uitwisseling (en daarmee het behoud van voldoende erfelijke variaties) tussen de diverse subpopulaties onbelemmerd plaats kan vinden.

Bevordering van de wilduitwisseling

Naar verwachting zal het inrichten van zones voor extensief gebruik en het verwijderen van rasters de wilduitwisseling bevorderen. Dit betekent evenwel niet de vaak (abusievelijk) beweerde vergroting van het totale leefgebied (een denkfout, vergelijkbaar met het stichten van een woongemeenschap in een rij huizen, waar het wegbreken van de muren tussen de panden onderling zorgt voor een grote doorloop; het geheel wordt er qua oppervlakte niet groter op, de bewoners krijgen wel meer bewegingsvrijheid). Behoud van de eertijds door de grootgrondbezitters tot stand gebrachte rasterrevieren betekent een belemmering in de uitvoering van de plannen om zo mogelijk op de **gehele** Veluwe de wilduitwisseling weer op gang te brengen. Er valt inmiddels echter een tendens in de goede richting te bespeuren. Nu nog staat een herten-



kerend raster de wilduitwisseling tussen het Staatswildreservaat en het Deelerwoud in de weg, maar „door het wildviaduct bij Terlet wordt het in de toekomst helemaal zinvol de thans nog gesloten wildbaan van het Deelerwoud (ruim 700 ha) op te heffen. (Anonymus 1986, p. 109) en uit de plannen met betrekking tot het deelgebied Noordoost-Veluwe valt af te leiden, dat de Koninklijke Houtvesterij 't Loo stapsgewijze de rasters zal verwijderen om wild-trek met de bosgebieden in het westen en noordwesten mogelijk te maken (Provincie Gelderland 1987, deel 3, p.6 en p. 23; figuur 3.7.).

Hertentrek op de Zuid-Veluwe

Op de Zuid-oost-Veluwe, die door de aanleg van de A50 genadeloos in tweeën wordt gedeeld, is de mogelijkheid tot vrije wilduitwisseling tussen de twee leefgebieden (Staatswildreservaat enerzijds en Loenermark/Imbosch/Onzalige Bos anderzijds) in stand gehouden door de aanleg van de wildviaducten bij Woeste Hoeve en Terlet. Deze viaducten zijn gesitueerd in oude trek-routes van west naar oost, waarvan de zuidelijke - die langs Terlet voert - vroeger heel belangrijk was; hierlangs wisselden namelijk de herten tussen de Zuidwest-Veluwe (Planken Wambuis/Edese bossen) en de Zuidoost-Veluwe. Ook de Hoge Veluwe speelde hierbij een rol; de route voerde destijds over de Deelse Start en de Kompagnieberg (cfr. Brouwer 1949, p. 237 voetnoot 1). Inrastering van het Park en het Deelerwoud zorgde voor verplaatsing van de route in zuidelijke richting: „In de bronsttijd trokken de oudere herten, op zoek naar de hinden, over de Kemperheide langs het raster van de Hoge Veluwe via de zuidkant van het raster van Kemperberg naar het Planken Wambuis, om na de bronst via die route terug te keren naar de Imbosch” (Schuitemaker 1986/1987, p.4). Uiteindelijk werd in het begin van de jaren '60 ook deze route afgesneden (stadsuitbreiding van Arnhem in noordelijke richting, campings en wegen) en moet bijgevolg als verloren worden beschouwd.

Toch is dit nog geen reden tot somberheid, immers nu toegezegd is, dat de rasters van het Dee-

lerwoud zullen verdwijnen, is er weer een hindernis verdwenen. Er blijft echter nog een struikelblok in het herstel van de zuidelijke trek-route: de Hoge Veluwe.

Het bestuur van de Provincie Gelderland acht het echter wenselijk op zeer korte termijn via de Hoge Veluwe een „doortrekgebied” (wat een woord eigenlijk) te creëren tussen het Planken Wambuis en het wildviaduct Terlet, zodat het contact tussen Zuidwest- en Zuidoost-Veluwe kan worden hersteld (cfr. Anonymus 1987/1988, p.4). In de praktijk houdt dit een (gedeeltelijke) opheffing c.q. verlaging van de Hoge-Veluwerasters in.

Rasters

Ter voorkoming van een wezenlijke aantasting van de onafhankelijkheid, de daarmee verband houdende rechtszekerheid en de vrijheid van handelen, alsmede ter voorkoming van een mogelijk negatieve beïnvloeding van de kwaliteiten van het Park pleit het Dagelijks Bestuur van de Stichting het Nationaal Park de Hoge Veluwe voor het behoud van het Park als afzonderlijke eenheid (cfr. De Directie 1987).

Grof vertaald komt dit neer op: de rasters moeten blijven.

Behoud van rasters sluit de mogelijkheid tot wilduitwisseling echter geenszins uit, mits er plaatselijk verlaging van de rasters plaatsvindt. Her en der zouden er dan zgn. insprongen gemaakt moeten worden, rasters die zo laag zijn dat edelherten er door eroverheen te springen kunnen passeren, en zo hoog dat andere wildsoorten erdoor worden tegengehouden. Hier blijkt evenwel weer eens, dat de plannenmakers eenzijdig de belangen van het roodwild dienen; afgezien van het feit, dat zij onbekend schijnen te zijn met de mogelijkheid van moeflons om vrij hoge barrières (dus ook insprongen) te nemen, wordt kennelijk een vrije uitwisseling tot behoud van voldoende erfelijke variaties ten behoeven van een gezonde reewild- en zwijnenstand niet nodig geacht. Dit laatste werkt des te meer bevreemding in de hand, wanneer met betrekking tot de wildviaducten bij Woeste Hoeve en Terlet diezelfde plannenmakers zeggen: „bij roodwild en **zwartwild** (onderstreping van

mij, ymea) moet rekening worden gehouden met hun mobiliteit en de daarmee samenhangende noodzaak voor grote leefgebieden". (Provincie Gelderland 1986, deel 3 p. 27).

Insprongen

Bij de plaatskeuze van insprongen dient er rekening mee te worden gehouden, dat het wild zich veilig moet weten. De locaties moeten daarom zoveel mogelijk rust en zo weinig mogelijk verstoring garanderen. Met het oog hierop verdient het aanbeveling de insprongen van (al te) grote belangstelling te vrijwaren door (aanplant van) voldoende dekking c.q. door strikte bescherming via het instellen van een rustgebied ter plaatse.

Insprongen aan de noordzijde van de wildbaan (Otterlose Zand) kunnen buiten beschouwing

blijven, omdat enerzijds het Otterlose Zand buiten de oude trekroute ligt, en anderzijds het Infanterie Schietkamp de Harskamp een vrije wilduitwisseling belemmert.

Aan de westzijde van de wildbaan is weliswaar voldoende dekking voorhanden bij 't Rieselo en de Plijmen, maar de vele campings bij Otterlo kunnen niet genoeg rust garanderen. Bovendien zal de belangstelling voor de witte rondwandeling Oud-Beemster Zand/Jeneverbessenbos/Plijmen m.i. toenemen, wanneer er hertentrek verwacht mag worden; hoewel zulks zekere gevolgen zal hebben voor de rust, betreft het hier geregelde verontrusting, waaraan het roodwild zich zal kunnen aanpassen (onderdrukking van het vluchtgedrag) (cfr. Arentzen 1987/1988). Hierbij zij er evenwel op gewezen, dat het nog maar de vraag is, of wisselwild - dat immers

Foto: Th. Duijster



slechts incidenteel met deze verontrusting op deze plaats te maken krijgt - „in navolging van” het standwild deze aanpassing zal tonen.

Met het oog op voorgaande overwegingen komt van de westzijde alleen het gedeelte tussen het Jeneverbessenbos en Oud-Reemst voor het maken van insprongen in aanmerking, immers tegenover het gedeelte ten zuiden van Oud-Reemst bevinden zich buiten het Park cultuurgronden en rasters.

Trekt het wild via dit gebied, dan vindt het in het Park twee rustgebieden - Bosje van Staf en Reemsterdennen - op of in elk geval nabij zijn route. Voorwaarde is wel, dat ter bevordering van de rust de Reemsterweg tussen het buitenraster en het rijwielpad over het Oud-Reemster Veld autovrij wordt gemaakt en dat tevens in dit kader zorgvuldig wordt afgewogen, of het maken van een ingang bij Oud-Reemst (schakel in de aan te leggen oost-westfietsverbinding tussen de diverse Zuidveluwse natuurgebieden) wel zo verstandig zal zijn.

Aan de oostzijde van de wildbaan stuit het maken van insprongen eveneens op moeilijkheden. Juist aan die kant is er niet veel dekking voorhanden. Nabij de vliegbasis Deelen is weliswaar een rustgebied met ook in de omgeving daarvan enige dekking, toch is het met het oog op de niet ver daar vandaan gelegen Parkeerplaats Deelerwoud (start/eindpunt van diverse rondwandelingen door dat gebied) niet aan te bevelen daar een insprong te maken; nieuwsgierigen kunnen namelijk snel zo'n insprong bereiken, en naderen dan binnen de grenzen van de Hoge Veluwe mensen de insprong, dan loopt het wild regelrecht in een stuk fuik (de scherpe hoek van het buitenraster langs de Deelenseweg en de afscheiding van de vliegbasis; het kan dan geen kant meer uit).

Meer naar het noorden staan de cultuurgronden aan de westzijde van het Deelerwoud een voorspoedige wilduitwisseling in de weg, zodat als alternatief Hoog Baarlo overblijft. Daar is voldoende dekking voorhanden binnen het Park, terwijl zich daartegenover buiten de grenzen van de Hoge Veluwe de zuidelijke bebouwing van Hoenderloo bevindt. Bovendien zijn er nog de overwegingen om bij Hoog Baarlo een ingang te maken voor fietsers en wandelaars (schakel in de

aan te leggen oost-westfietsverbinding tussen de diverse Zuidveluwse natuurgebieden).

Kritische kanttekeningen

Levert het kiezen van een goede plaats voor de insprongen al de nodige problemen op, er dient met nog een aantal zaken rekening te worden gehouden. Daarvan hebben de voornaamste betrekking op:

- verkeersveiligheid. Het Park ligt ingesloten tussen twee druk gebruikte noord-zuidverbindingen, die het wild hoe dan ook zal moeten oversteken. Indien insprongen in de (onmiddellijke) nabijheid van deze wegen zullen worden aangebracht, zal dit de verkeersveiligheid in negatieve zin beïnvloeden. Behoud en/of vergroting van de veiligheid is m.i. niet mogelijk zonder uitermate kostbare voorzieningen (tunnels, viaducten), welke overigens op hun beurt de landschappelijke, natuurwetenschappelijk en cultuurhistorische waarden ter plaatse zullen aantasten;
- wildobservatie. De wildobservaties in het Park zijn afgestemd op de situatie van een gesloten wildbaan. Vrije wilduitwisseling zal gevolgen (kunnen) hebben - zoals verlaging van de wildstand en verandering van het terreingebruik door het wild - die het huidige functioneren van de wildobservaties negatief zullen (kunnen) beïnvloeden (cfr. Arentzen 1987/1988, p. 28);
- illegale betreding. Insprongen werken niet alleen drempelverlagend voor het wild, maar ook voor mensen, die in navolging van proletarisch winkelen de mogelijkheid tot proletarisch recreëren vergroot zien;
- stroperij. Insprongen dwingen het wild een bepaalde route te volgen en dit zal althans plaatselijk de voorspelbaarheid van het terreingebruik vergroten. Dit maakt het voor de stroppers in feite slechts een kwestie van afwachten nabij de insprong om een gemakkelijke buit binnen te kunnen halen.

Rustgebieden

Edelherten zijn vrij wisselvast en weten bijna altijd - juist niet in panieksituaties - te ontkomen,



wanneer ze worden opgeschrikt. En panieksituaties zijn niet uit te sluiten, wanneer wild bij een insprong klem kan komen te zitten tussen van twee kanten naderend publiek. Om zulks te voorkomen moet er absolute rust in de omgeving van de insprong heersen, hetgeen alleen bereikt kan worden door het instellen van een rustgebied. Dit is echter een maatregel, die meer ingrepen teweeg brengt dan het simpelweg plaatsen van een rij verbodsborden.

Wild voelt zich niet thuis in een rustgebied, waar het ontbreekt aan voldoende dekking. Er moeten dus jonge bossen aanwezig zijn of aangeplant worden. Dit laatste zorgt er al voor, dat noch bij Hoog Baarlo en het Jeneverbessenbos (bosreservaten, waar het beheer gericht is op het in stand houden van het bestaande bostype met zo min mogelijk ingrepen), noch bij het Verdronken vliedennenbos langs de weg Otterlo-Arnhem (strikt bosreservaat, waarin geen ingrepen mogen plaatsvinden) insprongen gemaakt kunnen worden, immers het aanplanten van jonge bossen betekent ingrijpen. Logischerwijs worden jonge bossen op zeker moment zo oud - en dus zo hoog en doorzichtig - dat hun waarde

als dekking verloren gaat, dan toch drastisch beperkt wordt.

Wanneer zo'n rustgebied dan niet voldoende oppervlakte bezit om tijdig aanplant van nieuwe dekking toe te laten, zal het wild zich er niet meer veilig voelen en het gebied op den duur zoveel mogelijk mijden; de insprong zal dan zijn functie verliezen, tenzij hij periodiek verplaatst wordt (onkosten, wild zal zich telkens aan moeten passen).

Wanneer daarentegen binnen zo'n rustgebied wel jong bos aangeplant kan worden, moet dit ingerasterd worden om de kans te krijgen voor spoedig op te groeien. Het wild moet in het ongunstigste geval dan wel tijdelijk tussen twee rasters door: het raster om de jonge aanplant en het buitenraster van het Park.

Ander probleem is, dat rustgebieden voor een bepaalde categorie recreanten - en wel de mensen, die in alle rust wild willen observeren en/of fotograferen - een zekere aantrekkingskracht hebben. Zulke mensen verschuilen zich goed gecamoufleerd in de omgeving van een rustgebied, ervan uitgaand dat het wild zich toch eens buiten zijn veilige gebied zal begeven. Deze belangstelling kan er echter wel toe leiden, dat het wild zich steeds meer gaat terugtrekken in het rustgebied, zich er als het ware in opsluit. Dan moet het er voldoende voedsel kunnen vinden om het eerder genoemde etmaalritme in stand te kunnen houden. Omdat het „van nature" in een rustgebied aanwezige voedsel niet bepaald het voorkeursvoedsel is en uiteindelijk ook ontoereikend is om in de behoefte van het wild te voorzien, moet er een voerplaats ingericht worden, waarbij dan weer het gevaar bestaat, dat de dieren de zekerheid van een „kant-en-klaar-menu" in een beveiligd gebied zullen verkiezen boven de onzekerheid van grazen op een (grote) vlakte, waar ze ieder ogenblik door verontrusting tot vluchten genoodzaakt kunnen worden. Hierdoor zou de natuurlijke trekdrang wel eens afgeremd kunnen worden.

Tenslotte hebben rustgebieden langs een raster nog een nadeel. Wanneer het wild zich erin opsluit, is het vanaf de buiten het Park langlopende wegen wellicht beter zichtbaar dan in het Park. Het is dan niet ondenkbaar, dat zich in dat geval situaties zullen voordoen, die de ver-

keersveiligheid in gevaar zullen brengen. Dit kan echter ondervangen worden door het aansluitende deel van het terrein buiten het Park eveneens tot rustgebied te verklaren, maar dan is het wel zo, dat er dwars door zo'n rustgebied een weg loopt, waar hard gereden wordt. En wanneer dan wild van buiten het Park de voerplaats in het rustgebied binnen het Park zal opzoeken, betekent dit een aantasting van de verkeersveiligheid, tenzij in het gedeelte van het rustgebied buiten het Park eveneens een voerplaats aangelegd wordt. Dit brengt op zich weer het gevaar mee, dat in zo'n tweedelig rustgebied de concentratie van roodwild te hoog kan worden en/of de wilduitwisseling belemmerd wordt, wanneer zich bijvoorbeeld aan de ene kant van de insprong een roedel kaalwild en aan de andere kant een roedel geweidragers ophoudt.

Conclusie

Hoewel ik zeker niet afwijzend sta tegenover de

gedachten/pogingen de hertentrek op de Zuidveluwe te herstellen, meen ik toch enkele vraagtekens bij de beleidsplannen te mogen zetten. En dan nog heb ik aspecten, die zonder enige twijfel bij deze kwestie betrokken zijn, achterwege moeten laten, want wat zal er bijvoorbeeld van een hertentrek hersteld kunnen worden, wanneer in de afgelopen decennia in de afzonderlijke leefgebieden de geslachtsverhoudingen in de subpopulaties nagenoeg gelijk zijn getrokken, terwijl juist voor een daadwerkelijke trek een „scheve” verhouding nodig is om geweidragers echt lange trektochten naar kaalwild te doen ondernemen. En wat dan nog - zal het wild überhaupt zo op de maatregelen reageren als verwacht wordt? Wildbeheer is namelijk veel meer dan het nemen van simpele maatregelen naar aanleiding van al even simpel geachte informatie. Daarom ben ik, wanneer ik probeer mee te denken met de wildbeheerders, wel eens jaloers op al diegenen, die niet alleen een paskla-

Foto en coyright A.P. Valkenburg



re oplossing voor vermindering van schuwheid of herstel van de hertentrek zomaar even uit hun mouw schudden, maar bovendien nog met een aan het ongelofelijke grenzende precisie het uiteindelijk resultaat kunnen voorspellen. Wat

zou de Veluwe mooi zijn, wanneer de wildbeheerders hun beleidsvisie kant en klaar uit een glazen bol of uit theebladeren konden toveren...

dra. Y.M.E. Arentzen

Geraadpleegde literatuur

Anonymus

„Roodwildwissel Woeste Hoeve”; in: **Het Edelhart** 10 (1975/1976), nr. 1, p. 1-8.

Anonymus

„Herten op de Veluwe binnen biologische grenzen”; in: **Natuurbehoud** 17 (1986), no. 4, p. 109.

Anonymus

„Help de Hoge Veluwe aan een goed idee! Leden „Veluws Hert” denken mee over trekroutes edelhert”; in: **Het Edelhart** 22 (1987/1988), nr. 2, p.3-7.

Arentzen, Y.M.E.

„De Hoge Veluwe en het Nationale Landschap Veluwe”; in: **De Schouw** 34 (1987), nr. 2, p. 33-38.

Arentzen, Y.M.E.

„Vluchtgedrag bij het edelhert (3)”; in: **Het Edelhart** 22 (1987/1988),nr. 1, p. 19-28.

Brouwer, G.A.

„Enige historische bijzonderheden over het edelhert in Nederland en een beschouwing over de Veluwse herten als natuurbeschermingsobject”; in: A.F.H. Bezemer, K. Hana, N. Tinbergen & J. Wilcke **In het voetspoor van Thijsse**, p. 214-247. Wageningen 1949.

De Directie

„Notitie Nationaal Landschap Veluwe”; in: **De Schouw** 34 (1987), nr. 4, p. 83-88.

Langenbach, ing. A.

„Bosbouw en grofwild op de Hoge Veluwe”; in: **Het Edelhart** 9 (1974/1975), nr. 4, p. 33-37.

Langenbach, ing. A.

„Recreatie en roodwild op de Hoge Veluwe”; in: **Het Edelhart** 11 (1976/1977), nr. 4, p.4-6.

Provincie Gelderland

Veluwe - Nationaal Landschap. Beheers- en ontwikkelingsprogramma integraal deelplan Zuid-Oost Veluwe. z.p. 1986.

Provincie Gelderland

Veluwe - Nationaal Landschap. Beheers- en ontwikkelingsprogramma integraal deelplan Noord-Oost. z.p. 1987.

Schuitemaker, W.J.

„Een halve eeuw voor het faunabehoud”; in: **Het Edelhart** 21 (1986/1987), nrs. 1 en 2, p. 3-10.

Stefels, C.J.

„Het beheer van de terreinen”; in: Wim Alings (red) **Het bewaarde landschap**, p. 114-117. Nijmegen 1985.

Verslag van de lezingen, gehouden door de heren Planta en Kolvoort op 20 febr. 1988.

Ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van de „Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe” heeft Burgers Dierenpark een in haar bezit zijnde verzameling zwart-wit dia's op glasplaten uit de collectie van de heer Wigwam aan deze vereniging geschonken.

De heer Planta, wildbeheerder van de Hoge Veluwe, die de heer Wigman persoonlijk heeft gekend en veel met hem is opgetrokken, praatte de dia's aan elkaar.

Na de tweede wereldoorlog kwam de heer Wigwam, bekend om zijn boeken en publicaties in allerlei kranten, als natuurhistorisch medewerker in dienst van de Hoge Veluwe. Hij verzorgde lezingen om reclame te maken voor het park en

schreef de tekst voor de Hoge Veluwe-gidsen. Hij woonde toen op het Planken Wambuis, verhuisde daarna naar „De Pampel” en vervolgens naar een van de huizen van het park, de Vijfwoningen, waar hij tot lange tijd na zijn pensionering is blijven wonen.

Later is hij naar Ede vertrokken, waar hij ook is overleden.

De heer Planta vertelde, hoe het wild, de herten, moeflons en wilde zwijnen in het park zijn gekomen.

Toen de familie Kröller het park had laten af-rasteren werden edelherten geïmporteerd uit de Karpaten, Oost-Pruisen, Spanje en Schotland. Rond 1920 zijn moeflons uitgezet, die het aan-



vankelijk niet goed deden: de eerste 20 gingen allemaal dood. Later werden er nieuwe ingevoerd. Met deze lukte het beter.

De wilde zwijnen zijn pas tijdens de tweede wereldoorlog het park in gekomen.

Het Canadese leger moest vanuit Zevenaar naar Otterlo en reed dwars door de afrastering van het park. Toen deze weer was dicht gemaakt zat een deel van de wilde zwijnen in het park; deze populatie heeft zich steeds verder ontwikkeld totdat de varkenspest 3 à 4 jaar geleden toesloeg.

Nu zijn er weer wat wilde zwijnen op de Hoge Veluwe; er lopen zelfs al frislingen rond.

Enthousiast werd de heer Planta, toen hij een dia liet zien van een jachtopzichter met een zweethond. Deze hond werd speciaal afgericht om aangeschoten of ziek wild op te sporen.

Wanneer een dier gewond is geraakt, scheidt hij een bepaald vocht af; de hond ruikt dit en kan zo het gewonde dier opsporen. Zelfs na 48 uur, ook als 't de hele nacht geregend heeft, kan de hond het spoor vinden, mits het een echt wondspoor is.

Ook nu nog wordt dit systeem toegepast. De heer Planta heeft zelf zo'n hond, een Hannoveraan.

Bij een dia van een oehoe op een paaltje vertelde de heer Planta het volgende:

Vlak bij de paal werd een hutje met kijkgat gebouwd, waarin jagers zaten, die een deel van de vele kraaien wilden opruimen.

De kraaien doken op die oehoe om hem uit hun territorium te verjagen; zij werden vanuit het hutje gezien en afgeschoten. Al lagen er nog zo veel dode kraaien, er kwamen toch steeds nieuwe.

Zo werd de kraaienstand op peil gehouden om andere vogels, zoals de wulp, een kans te geven.

Met kennelijk plezier vertelde de heer Planta over „De Pampel”, dat achtereenvolgens pleisterplaats, openluchtmuseum, logeergelegenheid voor Arnhemse doktoren, ten tijden van de evacuatie van de Arnhemse bevolking, en dienstwoning is geweest voor o.a. de heren Wigwam en Planta.

De laatste heeft er 25 jaar gewoond, niet nadat

het oorspronkelijke bouwwerk geheel was herbouwd. Het huis wat er eerst stond had halfsteensmuren en geen fundering - het was gebouwd op een leemlaag. Overal had de houtworm toegeslagen. Het is daarom ook helemaal gesloopt. De met de hand beschilderde blauwe tegeltjes van de mooie schouw werden gebruikt voor een zinkput van de heer Lieftinck.

Op een wat merkwaardige manier is de heer Planta er achter gekomen, waar de naam „De Pampel” vandaan komt. Hij vertelde van het bezoek van een Amerikaan - Pample genaamd - die beweerde afstamming te zijn van Hugenoten, die via Nederland in Amerika gekomen waren en hun naam aan het huis gegeven zouden hebben.

Of we de Amerikanen moeten geloven is zeer de vraag. Zeker is, dat bepaalde voorvallen wel meer hun naam gegeven hebben aan plekjes in het park, zoals de Franse Berg, de Gymnasiumvallei en het Bosje van Staf, wat oorspronkelijk Konijnenbos heette. Tijdens een vossejacht wilde een zekere Staf een vos schieten. Hij rende voorop, schoot en miste. Het personeel heeft 't sindsdien steeds over „het bosje van Staf”.

Nog zo'n bekende plek in het park is „De Zwarte Berg”, dat al bestond vóór de familie Kröller de Hoge Veluwe bij stukjes en beetjes had gekocht. Diverse mensen hebben er gewoond, o.a. Presser, de chauffeur van het park en Bloem, een voerman, die met paard en wagen het bos inging om hout te slepen. Bestuursleden van de Hoge Veluwe, die van elders met de trein kwamen, hebben er gelogeerd, evenals het jagersgilde van Sint Hubertus.

Na de pauze luisterden we geboeid toe, hoe de heer Kolvoort een aantal dia's van vogels van commentaar voorzag.

Ook deze dia's kwamen uit de collectie van de heer Wigman.

De heer Kolvoort gebruikte bij enkele dia's fragmenten uit diens boeken om ons kennis te laten maken met de uitzonderlijke stijl van deze schrijver, die door hem een kunstenaar in het taalgebruik werd genoemd.

In 't verslag zijn ook enige gedeelten van die fragmenten opgenomen; zij zijn dan tussen aanhalingstekens gezet.

Het staartmeesje op de eerste dia heeft een witte kop, zoals vroeger wel meer in ons land voorkwam.

„Weliswaar blijven deze opvallende meesjes ons heel de winter trouw, maar ze houden zich toch niet zo dicht bij de mens en zijn bedoening op; ook distantiëren ze zich van het voederhuisje, want hun constitutie laat geen ander menu toe dan dat van poppen, larven, spinne-eitjes, bladluizen en dergelijk klein goed. Zaad eten ze niet”.

En over de koolmezen: „In een dicht Douglasdennenboschje schieten vroolijke vogelgeluiden als vreugdevuurtjes op. Daar rinkelen en pinkelen groote koolmeezen met zwavelgele borst en brutale, witzwarte wangen, kleinere, maar even lustige en opgeruimde hemelsblauwe pimpelpiasjes klingelen hun zilveren belletjessnoer en weinig moeite kost het om ook wat zwartkopmeezen tussen het gezelschap te ontdekken”.

In dit fragment spreekt Wigman nog van „zwartkopmezen”. Die naam bestaat niet meer. Wij spreken nu van matkop- en glanskopmezen. Ze zijn moeilijk van elkaar te onderscheiden. ’t Best hoort u ’t aan het geluid. Dat van de matkopmees is zeurderig, langgerekt, dat van de glanskop driftig.

In ’t Duits heet de matkopmees Sumpfmeise, wat er op wijst, dat hij meer in de moerassige streken voorkomt. ’t Merkwaardige is dat hij zich even goed thuis voelt hier op de Hoge Veluwe als in de Imbos, dus in bosrijke en droge streken.

De kuifmees en de zwarte mees zijn sterk gebonden aan het naaldhout, vandaar dat zij op de Hoge Veluwe goed vertegenwoordigd zijn. Beide zijn goed aan hun geluid te herkennen: het trillertje van de kuifmees:

pi tsjr pi tsjr pi tsjr tsjr tsjr en het tjiet tjek tjiet tjek van de zwarte mees, een geluid te vergelijken met een roestige handfietspompje.

Mezen zijn alle hollenbroeders, uitgezonderd de staartmees, die een bolvormig nestje bouwt; eigenlijk hoort de staartmees dan ook niet thuis in de mezenfamilie.

Evenals de koolmees, die vaak op bijen zit te loeren - hij wordt ook wel bijenmees genoemd -

versmaadt de gekraagde roodstaart een bijenhapje niet.

Beide vangen uitsluitend darren en uitgeworpen larven; ze hoeven dan niet bang te zijn voor angels.

„Door de vuurrode, vibrerende staart, de zwartfluwelen keel, de roestkleurige borst, doch vooral door het kalkwitte voorhoofd, is hij onmiskenbaar, doch ook door de stem verraadt de roodstaart zich”.

Enkele jaren hebben we dit mooie vogeltje gemist. ’t Is een trekvogel, die in het Sahel-gebied overzomert. Als in dat gebied een droogteperiode is, sneuvelen daar heel wat gekraagde roodstaarten en zijn er bij ons in het daaropvolgende voorjaar minder roodstaarten dan in ’t jaar daarvoor.

Bij de winterkoninkjes wordt alleen door de mannetjes gezongen. als zo’n mannetje in extase raakt - wanneer er een wijfje in de buurt is - vergeet hij het laatste deel van zijn zang.

Nu doet een verhaal de ronde dat bij een klooster in Zuid-Limburg, waar ’t krioeelde van de winterkoninkjes, een onderzoek is gedaan waarbij aan ’t zingen van de mannetjes te horen was, hoe een wijfje zich door dat terrein verplaatste.

Niet gauw te herkennen, omdat we hem meestal ontdekken als hij van uit de top van een boom de lucht ingaat en al stijgend zijn liedje zingt, is de boompieper. Hij zit alleen in bomen als hij zingen wil. Dat is een prachtig middel om aan de hele boompieperwereld bekend te maken waar hij woont. ’n Ongetrouwd wijfje weet dan waar ze haar toekomstige man kan vinden.

Zijn nest bouwt de boompieper op de grond tussen het gras of andere planten.

In een terrein met konijnholen kun je de tapuit verwachten, omdat hij in die hollen broedt. (Zie omslagfoto).

Er zijn trouwens meer vogels die dat doen, o.a. de holenduif en de heer Kolvoort heeft wel eens eens teenuiltje uit zo’n hol tevoorschijn zien komen.

Wanneer u een berk ziet, die zich in drie delen naar boven toe heeft verdeeld, dan zou in de zo ontstane vork een nest van de grote lijster kun-



nen zijn. De vogel is te herkennen aan de sterk gestippelde borst en aan zijn houding. Als hij op de grond zit, en dat doet hij vaak, dat is de gestrekte houding met de kop als het ware in het verlengde van het lichaam kenmerkend. De zang doet denken aan die van een merel, maar is krachtiger en korter.

Vogels, die we gelukkig nog op de Hoge Veluwe kunnen waarnemen, passeren de revue, zoals de holenduif, houtduif, Turkse tortel, groene specht, boomvalk, torenvalk, buizerd, Vlaamse gaai en havik.

Maar ook vogels, die zelden of nooit meer in het park worden waargenomen. Het zijn de pestvogel, korhaan, nachtzwaluw en zeearend.

De korhanen, die door velen van ons nog nooit in het wild zijn gezien, werden door de heren Wigman beschreven als: „ridderlijke lenteherauten in staalblauwe kleedij die met opgezetten rug- en halsveeren, gestrekten hals en over den grond sleepende vleugels elkaar de loef probeeren af te steken of door blinde ijverzucht geprikkeld, op elkaar losstuiven, zooals ik dat vroeger op Hoog-Barel mocht waarnemen. Prachtig licht de blanke roos tusschen de sikkelvormige staartveeren op, wanneer de koene haan haar in toorn ontplooit, omhoog steekt en den lakrooden koptooi laat opgloeien. Als een zwart-wit-roode slang gaat het sissend, rollend, koerend en blazend door de hei”.

Lize Sagel

LOVER

*Blij blonk de feesttooi, die aan de bomen hing,
waarin uitbundig vrij de eekhoorn sprong;
tenslotte is het blad maar even jong
en wiegekind van lentefluistering.*

*Een spoor van licht doorbrak de hunkering
van knoppen, deel thans van een superlong,
waartussen en waardoor de glanskop zong,
een liedje licht en vol vertederling.*

*Zo'n zanger ving ik in de uithoek van m'n oog,
in een beweging tussen lover op het pad
en 'k prees me zeer gelukkig in m'n monoloog.*

*Zelfs toen ik nader toezierend beter inzicht had
want, wat zich op het ritme van de wind bewoog,
was een bevlieging van een overjarig blad.*

Foto: J. van der Schoor

Berken en bloeiende krentenbomen

P. Koffeman



Hulst

Een bekende boomsoort, die wij kunnen vinden in niet te droge, humusrijke loofbossen, is de hulst (*ilex aquifolium*). De boom is inheems en kan ruim 15 meter hoog worden. Ook in struikvorm komt hij veel voor. Omdat hij zich vrij gemakkelijk laat snoeien, vinden wij hem ook vaak als heg; door zijn hard, stekelig blad is hij hiervoor zeer geschikt.

De hulst is als regel groenblijvend in de winter. Bij strenge vorst kan hij echter zijn blad verliezen; bij hevige koude kan hij zelfs geheel afsterven. Vandaar dat hij bij voorkeur langs de Atlantische kusten groeit, waar het niet al te koud wordt en waar bovendien het klimaat wat vochtig is.

Onze hulst is de enige vertegenwoordiger uit een familie van ongeveer 300 soorten, die bij ons in het wild voorkomt. Uitheemse soorten vinden wij vaak in arboretums en zijn soms ook in tuincentra verkrijgbaar. Hieronder bevinden zich soorten uit China en Japan. Verder zijn er talrijke kweekvormen in de handel, waarbij ik denk aan hulst met afwijkende bladvormen, met bont blad en met gele bessen.

De hulst verspreidt zich gemakkelijk via vogels, die de bessen eten en het zaad dan via de uitwerpselen overal deponeren. Als u alles, wat in uw tuin wild opkomt, laat staan, zult u merken dat hierbij meestal ook hulstplantjes zijn. Zoals

u weet, zijn hulstbessen voor de mens giftig: bij kinderen hebben zij vaak tot noodlottige gevolgen geleid.

Spannend is het altijd, of u met mannelijke of vrouwelijke exemplaren te maken heeft. Hulst is n.l. tweehuizig: er zijn planten met alleen mannelijke bloemen (zonder stampers) en planten met alleen vrouwelijke bloemen (met stampers). Alleen vrouwelijke planten kunnen dus bessen dragen. Maar dit gebeurt uiteraard alleen, wanneer er mannelijke planten in de buurt zijn, die voor bestuiving zorgen. Draagt uw hulst geen bessen, dan heeft u dus of een mannelijke plant of een onbestoven vrouwelijk exemplaar.

Men zou verwachten, dat het stekelige blad niet door dieren wordt gegeten. Het is echter gebleken, dat b.v. konijnen jonge planten volledig kunnen opeten. Hulst heeft hard hout met een fijnvezelige structuur, dat wit is van kleur en dat vroeger wel voor snij- en inlegwerk werd gebruikt. Bij oudere bomen komen wel bladeren zonder stekels en met een rondere vorm voor. Besdragende hulst wordt met de kerstdagen veel als versiering gebruikt. Helaas worden de boompjes dan dikwijls zo genadeloos geplunderd, dat hun aantrekkelijkheid voor jaren is bedorven. Interessant is te weten, dat de Romeinen bij hun jaarlijkse Saturnaliën, in tijd overeenkomend met ons Kerstfeest, ook hulst gebruikten.
joop comijs

AANSCHOUW - NIEUWS

Aktiviteiten in en rond het bezoekerscentrum "De Aanschouw"

Fototentoonstelling

Tot 1 juli 1988 is in de filmzaal van het bezoekerscentrum een tentoonstelling te bezichtigen van een 40-tal foto's (formaat 50 x 70) van de fotowerkgroep van de Vrienden van de Hoge Veluwe. De foto's geven een boeiend beeld van natuur en landschap van de Hoge Veluwe. Na de Aanschouw zal de tentoonstelling op diverse plaatsen in den lande worden getoond.

Kinderwandelingen

In de aanstaande zomervakantie worden voor de eerste maal speciale kindervandelingen georganiseerd. De wandelingen beginnen om 10.30 uur bij het bezoekerscentrum. Kinderen tot 12 jaar zijn welkom, ouder of begeleiders worden verzocht mee te lopen.

Data: de dinsdagen 19 en 26 juli, 2 en 9 augustus.

Wellicht zijn deze wandelingen een leuke vakantiebesteding voor u en uw (klein) kinderen.

Natuurwandelingen

Naast de kinderwandelingen zijn er dit jaar ook weer de gewone zomernatuurwandelingen voor iedereen. Deze vinden plaats op de woensdagen in juni (13.30 uur); juli (10.30 en 13.30 uur); augustus (10.30 en 13.30 uur) en september (13.30). Vertrek van de wandelingen bij de Aanschouw.

''Een Veluws Landschap''

De film ''Een Veluws landschap'' van J. en D. Fernhout is binnenkort als VHS-videofilm te koop. Deze schitterende film over de Hoge Veluwe is een korte versie van de film ''Het bewaarde landschap'', die in 1985 op de televisie en in het Kröller-Müller museum, is vertoond. De duur van de film is 30 min., de prijs is f 45,- (incl. BTW).

U kunt de film telefonisch bestellen bij de Aanschouw (08382-1627), onder opgave van naam, adres en telefoonnummer. De film wordt dan in de loop van juli geleverd. Toezending is mogelijk, tegen vergoeding van de verzendkosten.

Vrienden bieden museum cadeau aan voor het 50-jarig jubileum

Zoals u in de vorige Schouw al heeft kunnen lezen vierde het Kröller-Müller museum op 11 juni zijn 50-jarig jubileum met de opening van het Beeldenbos. Ook uw vereniging heeft in het kader van dit jubileum het museum een geschenk aangeboden.

Zoals het een vereniging van vrijwilligers betaamd is dat een geschenk geworden waar energie en tijd van een aantal vrijwilligers in gestoken is. Een groep vrijwilligers heeft het gehele Beeldenbos van de storende opslag van Amerikaanse vogelkers ontdaan, zodat het terrein geschikt werd voor de plaatsing van beelden en projecten. Daarnaast heeft de vereniging 5 eenvoudige houten banken geschonken die geplaatst zijn in het gedeelte van het bos vlak onder de Franse Berg, op de banken is een herinneringsplaatje aangebracht.

Correspondentie

Naar aanleiding van een artikel over ''onweer'' van de heer P. Cosee, ontvingen wij een briefje van mejuffrouw Antonisse uit Leersum met en drietral vragen.

Opdat ook eventueel andere personen hun voordeel met deze vragen (en de antwoorden van de heer Cosee) kunnen doen, drukken wij vraag en antwoord hieronder af.

Als de (knetterende) bui net boven je is, moet je dan doorrijden of liever stoppen?

Met de auto: doorrijden en in de auto blijven. Met de fiets: deze plat neerleggen en op 30 meter van de fiets de hurkhouding aannemen.

Moet dan het raampje (een beetje) open of juist dicht!

Raampje open of dicht is van geen belang.

Als de bui afgedreven is, kun je dan zonder gevaar de deur openen om uit te stappen, of liever eerst het raampje?

Als de bui helemaal over is kunt u rustig uit de auto stappen.

Bereikbaarheid van de Hoge Veluwe op 2 juli

Op zaterdag 2 juli is er een open dag op de vlieg-basis Deelen.

Dit ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Koninklijke luchtmacht. Er zijn op Deelen al eerder ''open dagen'' met een vliegshow gehouden, maar deze dag wordt grootser opgezet. Men verwacht ± 350.000 bezoekers.

Er zullen vliegdemostraties worden gehouden en er is een luchtmacht tentoonstelling (de zgn. ''static-show''). Deze tentoonstelling is reeds enige dagen te voren te bezichtigen.

Op zaterdag 2 juli zal de weg van Deelen naar Hoenderloo voor doorgaande verkeer gesloten zijn.

Boven het park zullen slechts enkele vliegbewegingen plaatsvinden, maar er zal naar verwachting sprake zijn van enige geluidsoverlast.

Bezoekers van het Park wordt aangeraden op 2 juli de ingangen Hoenderloo en Otterlo te gebruiken en s'ochtends het zuidelijk deel van het park te mijden.

C.J. Stefels

Stichting Studiedag Heidebeheer

Heidebeheer en fauna - Thema voor de 7e Studie dag
op woensdag 7 september 1988

Thema

De kennis over het beheer van heideterreinen is de laatste jaren aanzienlijk toegenomen. Nadat aanvankelijk in het onderzoek de bestrijding van grassen middels machinaal plaggen centraal stond, wordt de laatste tijd in toenemende mate aandacht besteed aan de effecten van een breed scala van beheersmaatregelen op de structuur en de biologische rijkdom van de heideterreinen. In het merendeel van de onderzoeken en praktijkproeven, die tot nu toe hebben plaatsgevonden, is het fauna-aspekt onderbelicht gebleven.

Medio 1988 zal de door het Ministerie van Landbouw en Visserij ingestelde werkgroep „Heidebehoud en heidebeheer” rapporteren over de toekomst van de heide in Nederland. In dit rapport zullen aan de hand van een aantal „heidedoeltypen” de beheersdoelstellingen en beheersmaatregelen voor de Nederlandse heide worden aangegeven.

Bij het opstellen van dit rapport bleek dat er maar weinig gegevens voor handen zijn over hoe de fauna reageert op beheersmaatregelen. Daarom wordt het fauna-aspekt, niet alleen in dit rapport, maar bij het heidebeheer in het algemeen, veelal slechts terzijde betrokken.

Studiedag 1988

De Stichting Studiedag Heidebeheer heeft gemeend in te moeten spelen op de relatief geringe aandacht die de fauna van de heide krijgt. In het beleid en het beheer leven een groot aantal vragen.

Welke betekenis hebben gras-, braam-, en bosontwikkeling voor de fauna?

Wat is de invloed in dit kader van plaggen en begrazing? Is er sprake van isolatie van bepaalde diergroepen? Welke eisen stellen de dieren aan de oppervlakte van de heide(schaal)?

In welke mate vormen onrust en daarmee sa-

menhangend ontsluiting en rekreatiedruk een bedreiging voor het voortbestaan en de ontwikkeling van bepaalde diersoorten. En is predatorbestrijding wenselijk voor het voortbestaan van bepaalde diersoorten?

Wat zijn de relaties met de omgeving, b.v. met beekdalgraslanden en akkers? En welke betekenis heeft reliëf voor de fauna?

Tenslotte kan de vraag gesteld worden onder welke voorwaarden herintroductie van verdwenen soorten zinvol is.

Tijdens de 7e studiedag zal op de bovenstaande vragen worden ingegaan.

Programma

Het programma van de 7e studiedag zal uit een 5-tal lezingen bestaan en wordt afgesloten met een forumdiscussie.

Vanuit een aantal belangrijke diergroepen van de heide, te weten de insecten, reptielen en amfibieën, vogels, en zoogdieren, zullen de inleiders ingaan op de onderstaande vragen:

1. Welke rol spelen heideterreinen voor het behoud van (bedreigde) soorten uit de diergroep?
2. Welke perspectieven bieden de verschillende heidedoeltypen voor deze soorten?
3. Op welke manier dienen beheersmaatregelen (plaggen, maaien, branden en begrazen) uitgevoerd te worden om enerzijds zo weinig mogelijk anderzijds zo goed mogelijk te voorzien in de milieueisen van de soort.
4. Hoe gevoelig zijn deze soorten voor isolatie? Hoe afhankelijk zijn de soorten van andere terreintypen dan heide?
5. Hoe gevoelig zijn deze soorten voor verontrusting en betreding.

In de afsluitende lezing zullen de specifieke eisen van de besproken diersoorten geïntregeerd worden en zullen de mogelijkheden aangegeven

worden om landelijk en plaatselijk in de beheersplanning hiermee rekening te houden.

De Stichting Studiedag Heidebeheer hoopt hiermee een bijdrage te leveren aan een beheersvisie op de Nederlandse heideterreinen, waarbij de belangen van de fauna in voldoende mate worden meegewogen.

De studiedag zal plaatsvinden op woensdag 7 september 1988 in de herberg Zuid-Ginkel, Verlengde Arnhemseweg 99 te Ede. De kosten voor

deelname bedragen *f* 75,- per persoon.

Opgave voor de studiedag kan uitsluitend geschieden middels een aanmeldingskaart die, vanaf 1 juni a.s., aangevraagd kan worden bij het onderstaande adres:

Stichting Studiedag Heidebeheer Ede
Verlengde Arnhemseweg 107
6714 SM Ede

Nadere informatie kan op hetzelfde adres verkregen worden bij de heer J. Lub (08380-14554).

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Uit de Statuten:

Artikel 2: Het doel van de vereniging is het vergroten van de belangstelling voor het Nationale Park 'De Hoge Veluwe' (hierna te noemen het Park) en het desgevraagd bijstaan van de stichting genaamd 'Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe' (hierna te noemen de Stichting) bij de uitvoering van haar taak.

Artikel 3: De vereniging tracht haar doel te bereiken door:

- a. jaarlijks één of meer zogenaamde Hoge Veluwe-dagen en/of andere manifestaties te organiseren;
 - b. werkgroepen te vormen tot het bestuderen van flora, fauna, geschiedenis en andere onderwerpen het Park betreffende;
 - c. publicaties te doen verschijnen;
 - d. al wat verder kan bijdragen tot het in artikel 2 genoemde doel (mits niet tredend in de bevoegdheden van de Stichting), met name door het aankweken van een band onder hen, die belangstelling koesteren voor het Park.
-

Bestuur:

D.A. Kramer	- ere-voorzitter
W.H. Borst	- ere-voorzitter
Dr. G.J. Stapelkamp	- voorzitter
Drs. M. Onderwater	- secretaris Rozendaalselaan 38a, 6881 LD Velp, tel. 085-619082
J.J. Prins	- penningmeester Bosweg 101, Apeldoorn, tel. 055-554836
M. Pronk	- vice-voorzitter
J.C. Kok	
Mr. W. Blanken	- burgemeester van Ede
Mevr. D. Bruijn-Huurman	
Mr. J. Drijber	- burgemeester van Arnhem
A.J. Hubers	- burgemeester van Apeldoorn
Mevr. E.M. de Ruiter-Dijkman	
Drs. H. Siepel	
P.G.A. Timmerbeil	
H. van Tuil	
Mevr. B. Wit-van Koetsveld	

Adviseurs:

Ir. C.J. Stefels	- directeur Nationale Park de Hoge Veluwe
Dr. R.W.D. Oxenaar	- directeur Rijksmuseum Kröller-Müller

Bomenfonds Hoge Veluwe: postgiro 3534903 Apeldoorn.

De minimum-contributie bedraagt f 25,—. Lidmaatschap voor het leven f 250,—. Organisaties en verenigingen kunnen als zodanig lid worden voor tenminste f 25,— per jaar. 'De Schouw' wordt u gratis toegezonden. De leden ontvangen jaarlijks een accept-girokaart ter voldoening van de contributie. Het verenigingsjaar is gelijk aan het kalenderjaar.

Het lidmaatschap van de vereniging geeft geen recht op gratis toegang tot het Park.

Aanmeldingen, adreswijzigingen e.d.: Ledenadministratie Vereniging Vrienden van de Hoge Veluwe, Graaf Janlaan 11, 3708 GH Zeist (tel. 03404-14165).

Postgiro 951993 t.n.v. Ver. Vrienden v.d. Hoge Veluwe.



JAARPROGRAMMA 1988

- 25 juni** Jubileum zomer Hoge Veluwedag.
Vele medewerkers.
- 30 juli** Thema-excursie planten, struiken en bomen.
Leden van de plantenwerkgroep van de Vrienden.
- 10 september** Zomer Hoge Veluwedag.
Museumdag.
Beelden en projecten in Beeldentuin -
Beeldenpark - Beeldenbos,
dr. R.W.D. Oxenaar.
- 29 oktober** Jubileum Herfst Hoge Veluwedag.
Over de historie van de Hoge Veluwe.
Wat we terug kunnen vinden van oude landbouw op
de terreinen van de Hoge Veluwe.
Dhr. J. Zoer, medewerker van het openluchtmuseum.
- 30 december** Oudejaarswandeling